

EL BORRACHO BURLADOko euskararen azterkeketa (1764)¹

XABIER MENDIGUREN

ABSTRACT

In this essay, an analysis is carried out of the Basque used in El Borracho Burlado, a comic opera in Spanish and Basque composed by F. X. Munide, Count of Peñafiorida, who was one of the founders of the Real Sociedad Bascongada de Amigos del País. The analysis is concerned with graphic, phonic, morphological, syntactic and lexical aspects of the text. There are also some reflections of a sociolinguistic nature. As a basic conclusion, it is pointed out how Peñafiorida felt a need to leave behind the habitual speech of Azkoitia, in order to go in search of a normalised and literary language model such as lacked proper definition at the time. Here the influence of M. de Larramendi's recommendations is quite evident.

1. Ataria

Lan honen asmoa, izenburuan bertan adierazten denez, *El borracho burlado* (laburtuta *BB*) operan erabiltzen den euskararen azterketa egitea da. Opera komiko hori erdaraz idatzita dago batipat, eta zenbait zati —kantei dagozkienak gutxi gora behera— euskaraz. Gure artean sarritan aipatzen den hitza erabiliz, euskara diglosia egoeran dagoela edo darabilela esan genezake. *BB*ko euskara bera da aztergai, baina horretarako nahitaezkoa dugu garai hartan, XVIII.mendean, euskal literaturan eta zehazkiago gipuzkeraz egiten zen esparruan gertatutakoa, zer nolako giroa zegoen, ezagutzea.

Kontu guzti hau bestek ere esana du, behar bezain ezaguna ez bada ere: har ezazu Otxoa de Arinen 1713ko *Doctrina Christianaren Explicacioa* edo 1739ko Irazutarena, aldera ezazu Aita Mendiburu edo Kardaberatzen edozein euskal lanekin eta harri eta zur geratuko zara (lehen-dabiziko aldian, jakina)². Nabaria da, harrigarri eta ikaragarri haien

(1) Ene esker ona adierazi nahi nioke J. A. Lakarrari egin dizkidan ohar eta zuzenketa ugari eta balioetsuengatik. Alabaina, esan ohi den legez, hutsak nere. Eta kasu honetan, topikoa topiko izateaz gain, egia ere bada.

(2) Testu konparaketa gogoko dutenek lau egileok paratu zituzten kristau dotrinetara jo lezakete. Bertan *Soberviarene* kontra *Humildadea* eta antzeko bitxiak ikusiko dituzte, aski ezagun direnak bestalde. Ez dut uste inork oraindik Irazutak edo Otxoak euskaraz ez zekitela pentsatuko duenik. Hitzberriak ere aurkituko dituzue, baina Larramendiz geroztikoak bestelako egiten dituenak ez da

arteko alde, zulo eta are amildegia. Ezin esan beste hizkuntza baten aurrean gaudenik, hizkuntzak ez baitira hogeitabost urtetan horrenbeste aldatzen, baina guztiz bestelakoa dugu hizkuntz eredua, edota hizkuntz asmoa, beste hitz batzutan esanda.

Bitarte horretan zer gertatu den historia ezaguna da. Aita Manuel Larramendik bere *Artea* eman zuen argitara 1729an eta *Hiztegi Hirukoi-tza* hamasei urte beranduago. Horien garrantzia zalantzan jarriko duenik ere izango da, baina espero dezagun azaltzen diren agiri eta egia agerien aurrean piskanaka piskanaka makurtuko dutela burua. Haren apologia (garai batez hain laudatu eta geroztik horren deitoratu) sutsuen zergati, premia eta ezinbestekotasunaz eta halaber hiztegia egin zuen bezala egitearen komenigarritasunaz —kanporako ez ezik etxe barnerako ere bai— irakur bedi J. A. Lakarrak berriki *ASJU*n eman lana³. Nik esan nitzakeenak oro hor eta beste zenbait tokitan⁴ aurkituko ditu irakurleak hobeto, txukunago eta jantziago adierazita; ez dut gainera zertan aritu besteren argumentuak errepikatzen. Erants dezadan, zerbait esatekotan, berdin egin dutela hizkuntza jantzirik gehienek eta horixe bera egin zuela Nebrijak ere —andaluziarra izateagatik gaztelera ez bide zekien harako Librixa hark, Isabel erreginari «...que siempre la lengua fue compañera del imperio, i de tal manera lo siguió que junta mente començaron, crecieron y frorecieron, i despues junta fue la caida de entrambos» ziotsan berberak—, alegia, *Artea* eta *Hiztegia* argitaratu, aurrerantzean espainiera —orduantxe apika lehenbizikoz eta harrez gero behin betirako «espainiera»— inorekiko zorrik izango ez zuen hizkuntza izan zedin.

Beraz, hizkuntza larreakoa noranaiko bihurtzeko —Lizardi-Mitxelena-renak gogoratzuz— ezinbesteko abiapuntu eta tresna zituen bai gramatika bai hiztegia. *Artea* eta euskaraz atera ez izana Euskal Herriaren menpekotasun politiko eta batez ere kulturalari leporatu behar, horrek zorrak kitatu eta pekatuak arinki barkatzeko argumentu kas-karra irudi balezake ere.

Eman dezagun bada onartutzat Larramendiren eragina sekulakoa izan zela, eta haren ostean aro berri bati eman zitzaioela hasiera hegoaldeko literaturan behinipehin, edo batipat. Eragin hori bestalde, aurrekoen eta geroztikoen artean zabaldutako osina, idazlanen nolakoari begiratzean bezainbat antzeman liteke zenbatekoari erreparatzean, eta zailantzarik lukeenak jo beza I. Sarasolaren *Euskal literatura numerotan*⁵

hitzberri horien erabilpena, euskararen beraren baliapideei zukua ateratzeko asmoa baino, euskara hizkuntza landua, jantzia, kultur hizkuntza bestela esatearren, izan zedin. Mendiburuk eta Kardabertzek neologismo gutxi erabili izana bestalde, egin zituzten lanen nolakoari eta entzule-irakurle zituztenen ezaugarrirei egotzi behar zaie, eta ez inondik ere, Larramendik asmatutako hitzberri horien kontra egoteari. Begira bestela nola darabiltzan Aita Agustinek *Eusqueraren berri onac* liburuan, bai gaia bai —gutxitan esan den arren— publikoa aurrekoetan ez bezalakoak baitzituzten: izenburupean bertan adierazten du *Cura jaun ta escola maisu celosoai*.

(3) J. A. LAKARRA: «Larramendiren hiztegi-gintzaren ingurua», *ASJU* 1985-1.9-50.or.

(4) Biziki interesgarria arestian I. Sarasolak Larramendiren eraginaz kaleratu duena (*ASJU* XX-1). Aurreko urteetako bidegabekeriak konpontzearen edo, Larramendiren beraren apologiak ari dira ugaltzen orain, eta eginkizun honetan Sarasola da suharrenetakoa; konbertsoen garra, antza.

(5) I. SÁRASOLA, *Euskal literatura numerotan*, Kriselu, Donostia 1975.

liburuko tauletara, bai publikatutako liburuen orokorretara, baita —eta batez ere— produzio orijinalenetara ere.

Testuinguru egoki honetan, XVIII. mendeko bigarren erdian jazo-tako literatur gipuzkeraren sortze eta zuzperraldian, non kokatu behar dugu Xabier Maria Munibe eta Idiakez, Peñafloidako zortzigarren konde, bere jaioterriko alkate, Gipuzkoako Diputatu Nagusi eta Madrilgo Gorteetako diputatu ere izanak idatzitako *El borracho burlado* delakoa?

Horixe izango dugu gure azterketaren gaia. Aurretik baina, egin dezagun ohar bat, alegia, zuzperraldi honen protagonisten aditzea ez ezik, ezagutza zuzena ere izan bide zuela Munibek. Estua ez bazen axalekoa behintzat. Aita Larramendi eta Aita Agustin Kardaberatz Loiolan zeuden, Azkotitik gertu beraz; Larramendik gainera emana zuen sermoiren bat behintzat Azkoitian bertan, Lakarrak *ASJU*n ateratako beste lan batean erakutsi digunez⁶; Kardaberatz oso misiozalea zen, eta Bizkaia eta Gipuzkoa osoak ezagutu zituen bere misio lanetan; ez dut frogatzeko astirik izan baina seguru asko Azkoitian ere aritu zen predikari. Aita Sebastian Mendiburu ere, Iruñean biziagatik, aritu zen Azkoitian sermoigintzan behin bederen⁷, mendebalderago joan ez bazen ere —Nafarroa eta Gipuzkoako herrietan ibiltzen bait zen eta mugaz bestaldekoetan ere bai, hiru bat aldiz—. Sermoi, prediku eta misio horietan, herriko jauntxo eta agintariek aurre-aurrean egon behar izaten zuten, noski⁸. Etxeberri Sarakoaren ezagutzarik ordea —haren literatur ekoizpenaren eta kezka kulturalen berri esan nahi dut— ez dirudi izan zuenik. Etxeberri Azkoitian izan zen miriku, baina mendearen bigarren laurdenean, hain zuzen Muniberen haurtzaro eta ikasketak harapatzen dituen garaian. Larramendik eta Kardaberatzek ezagutu bazuten ere Gipuzkoan ez zegoen haren euskal lanekiko ardura haundiegirik, itxura denez, eta nekeza litzateke mutiko koskor batek horrelako interesik agertzea.

2. Euskara-erdara

Sarrera hauek utzi eta idazlana hartzen badugu esku artean lehenengo bereizgarria, bitxikeria ez esatearren, euskaraz eta erdaraz idatzia izatea da, azalean bertan adierazten zaigunez: *El borracho burlado*, *Opera-Comica en Castellano*, y *Bascuence. Escrita, y puesta en musica por un caballero guipuzcoano*. Munibek bi hizkuntzen nahasketa hau argitu beharrean ikusten du bere burua eta hala egiten du hitzaurrean:

Pero no quiero añadir á la molestia de la pieza mesma la de un Pro-

(6) J. A. LAKARRA, «Literatur gipuzkerarantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoi», *ASJU* 1985-1.

(7) Altunarengandik jasotako oharra. *Mendibururen Idazlan Argitaragabeak*, Euskaltzaindia «Euskararen Lekukoak 4», Bilbo 1982. (xxxvi. orrialdea).

(8) Azkoitira zetozen sermoilariak Kondearen etxera biltzen omen ziren gainera lotara eta, Peñafloida Bergara bizitzera joan arte. Aipamen hau A. M. ZAVALAREN *Libro de Curiosidades de la Casa Solar de Churrucaeha y sus agregadasen* omen dago baina nik «Un juicio sujeto a revisión...» delakoan aurkitu dut (247. orr.).

logo largo, y acabo con dos advertencias. La primera se dirige à aquellos que notaràn la mezcla, que se hace del Vascuence, y Castellano, pareciendoles mas regular el que todo fuesse en uno de los dos Idiomas. Digo, pues, que mi primera idea fue de que toda esta Opera fuesse en Vascuence; pero luego me faltó la dificultad del Dialecto, de que me havia de servir en ella. Si me valia del de Azcoytia huviera sido poco grato à todo el resto del País hasta la Frontera de Francia, por la preocupacion que tienen contra el Vascuence. ó Dialecto de Goierri, y si queria usar del Dialecto de Tolosa, Hernani, San Sebastian, & c. exponia à los Actores à hacerse ridiculos, pues seria dificil que todos pudiesen imitarle bien. Por esta razon, pues, me huve de contentar con reservar el Vascuence para lo cantado, haciendo que todo lo representado fuesse en Castellano⁹.

Euskalkien gorabehera berriz¹⁰ ere. Honek lehendabizi gogora dakarkiguna Ioannes Leizarraga Berazkoizkoaren *batbederac daqui heuscal herrian quasi etche batetik bercera-ere minçatzeco manerán cer diferentiá eta diversitate den* famatua da. Baina bada besterik ere aipatzea merezi duenik testu horretan. Lehenik eta behin, gipuzkeraren homogeneotasunik eza, gaur egun bezain nabarmen edo nabarmenago lehen, itsu izan nahi ez duen edonorentzat. Bigarrenik, beterriko hizkeraren nagusitasun edo «prestige» soziala: Azkoitiko hizkeraz eginez gero txartzat edo joko zuketan beterritarek; Hernaniko euskaraz eginez gero ordea, problema ez datza ikuslegoaren ezadostasunean, «gaizki» imitatzeko arriskuan baino. Fenomeno hau beraz, giputzen edota beterritarren «inperialismoa» alegia, zaharra bezain zabaldua dukegu: besteak beste gipuzkeraz mintzo ziren sermoilariak aritzen baitziren, eta aritzen baitira oraindik ere, hizkeratzat bizkaiera duten herrietan¹¹. Kantetan ere balegoke zeresanik¹².

Bada beste ohar bat ere azkenik, ohar baino areago galdera bada ere. Dakigunez, Opera Komiko hau Bergaran antzeztu zuten¹³ 1764.eko irailaren 10etik 15era San Martin martiriaren bulda bat emana zela eta ospatzen ari ziren jai haundien barnean. (Bidebatez esan dezadan Santu honen «jabegoa» Beasaingo herriak eta Bergarakoak beretzat hartu nahi

(9) Banaketa hori orohar egiazkoa bada ere, zenbait zehaztasun behar ditu: badira euskaraz hitz lauez aritzen diren zatiak: Donostiako dendariak ateratzen direnekoa hain zuen; eta bada erdaraz kantatzen den tarterik: Santiagora erromes doan andaluziarra agertzen denekoa.

(10) «Berriz» esan dut, baina hitz hori, halaber ondoan ezarritako aipua, Euskal Literatura osoaren historiari begiratuta jarri dut. Ez dut uste Munibek Leizarragaren edo Axularren arrenkuren berri zuenik; eta gipuzkerari dagokionez, ordura arte argitara emandako liburuek ez zuten horrelako kezkarik agertu, bere euskalkiaren mugak gainditzeko asmorik ere ez zutelako, eta maiz azpieuskalkiaren esparru murriztarekin nahikoa zuten (cf. Otxoa, *pueblo onetaco*). Alde honetan egindako aipamenak bestalde, euskalkiak zein harmoniatuak diren azpimarratzera datoz: *Arte 12* eta *Eusqueraren Berrí Onac 12* (La Gran Enc. Vasca, Bilbo 1973); ez dute haatik arazorik dagoenik aipatzen, ez ordea itsuturik zeudaleko, une horretan —liburu horietan— horrelakorik interesatzen ez zitzaielako baizik. Guzti hau kontutan harturik, ez genuke hemen «euskalkien arazoa» berriz ere, lehendabizi baizik. Nolabaiteko aintzindaria, halere, Larramendi du, Mendibururi egindako gutunean: *Are gogaicariena da, charlari dyec icústea, ta aditzea, noldá daudén isecáz, ta musinca Eusquéraz ederqui daquiénen jolasari beñí Nafarroaco «minzoa» dela, gueró Bizcaico «verbá dongueá», bátean «ausaz ere» Goyerricó hizqueta dezuld, béstean «noasquiro» Beterricoa (...) ta millá onelacó astaqueria.*

(11) Cf. Kardaberatz, *Eusqueraren berri onac*, 13.

(12) Kantetan ere beterriko gipuzkeraz kantatzen da gaur ere bestelako hizkeretako hainbat lekutan. Adizkietan nabaria bada ere, gehiago sandhietan: *maitia* hitz quasibatua den bitartean, adibidez, nik ez dut sekula *burue* bezalako hitzik entzun inolako kantatan, nere herrian hitz hori horrela esaten bada ere; beste horrenbeste gertatzen da bertsotan, baina ezin da ahaztu guzti hauetan errima, punturako erraztasuna: *-ea -ia* alde batetik eta *-oa -ua* bestetik elkartzeko aukera alegia.

(13) Aurretik Azkoitian ere eskeini zuten, Egiak berak, Narrosko markesak adierazten duenez. Oharra Urkixoren «Un juicio sujeto a revisión...» 276. orritik jasoa da.

dutela eta auzi-mauzitan ibili izan direla, guzti hori zertan gelditu den ez badakit ere¹⁴). Kontuan hartzen badugu Larramendik esandako hura, alegia, gipuzkoar gehienek euskaraz baizik ez zutela aditzen¹⁵, horrek aurkezten digun arazoaren irtenbide hauek ikusten ditut:

a) Herri xehea barik, haundikiak joaten ziren batipat edo soil-soilik errepresentazio hauetara¹⁶ (Haundiki hauek, noski bazekiten erdaraz).

b) Antzerkia espektakulua den aldetik, herriak ez zuen hitzez-hitz dena ulertu beharrik izaten, gainerakoa begien aurrean ikusitakoak adierazten baitzuen. Hau ez litzateke bat ere harriztekoa¹⁷.

c) XVIII. mendean zehar jende askok ikasi zuen espainiera, zertxobait bederen, edota Bergaran —jauntxo herria betidanik— Gipuzkoako gainerako herrietan baino elebidun gehiago zegoen.

Zena zela eta norbaitek argituko duelakoan alde batera utziko dugu auzi hori eta Bergaran taulagaineratzeak dakarkigun beste alderdi bat aipatuko. Bergara, ondo dakigunez, lurraldez gipuzkoarra izan arren bizkaierazkoa da¹⁸, eta zen, hizkeraz. Azkoitia berriz, gipuzkeraduna; gogoan har dezagun alabaina, dialektologian ez dagoela mugarri zehatzik isoglosak baino; eta Azkoitia, isoglosa askori dagokionez, men-debalderako joera du. Euskalki desberdintasun honek baditu bere ondorioak, hala nola nolabaiteko hizkuntza batua erdiesteko saioa geroxeago ikusiko dugunez; eta horrekin batera kantauak euskalki batetik bestera jauzi egiterakoan duen erraztasunaren beste froga bat izango genuke¹⁹.

Azterketan murgilduz, sailez sail arituko gara, grafia, lexikoa, mor-

(14) San Martinek berak esana omen da «Igartzakoa naiz, Tolosatik lau legoatara» (Igartzza Beasingo bidegurutze famatua zen). Erroma ere, era berean, beasaindarren alde atera bide da. Noski, «Roma locuta...» horren kontrarik ere izan liteke. Esan dezadan bidenabar, nahasketa guzti honen oinarrian Aita Larramendik baduela zerikusirik, bergararren aldeko bi liburuxka idatzi eta kaleratu baitzuten, eta RSBAPeko idazkaria zen Miguel José de Olaso ere su ta gar aritu bide zen eritzi bera bermatu nahiz (ikus *RIEV* 17 1926) *Ménage à trois* hau osatzeko hirugarren lehiakidea ere bada: Ibarrangelua. Honetaz ikusi: R. GALDOS, S.J. «Un documento interesante acerca de San Martín de la Ascension» *RIEV* 26 (1935), LASA, MUGICA, URTEAGA, «San Martín de la Ascension... ¿de Ibarangelua?» eta J. URQUIJO, «Observaciones al artículo precedente» *biak RIEV* 27an.

(15) Larramendik hitzegiten du honetaz *Arteko* hitzaurrean eta baita *Corografian* ere: «Curas y predicadores son inútiles para predicar y enseñar la doctrina a los pueblos, que son todos vascongados» (284.or.), «Es certísimo que de las cuatro partes de Guipúzcoa las tres no entienden el castellano (...) y aun los más de esa cuarta parte, apenas saben más castellano que para manejarse en sus oficios y tratos» (285.or.) eta berdintsu arituko da hurrengo mendean oraindik Iztueta.

(16) *Reglamento que se ha de guardar en las funciones de teatro que quiere tener la Sociedad de los Amigos del País en el tiempo de reuniones* delako araudi estuan adierazten denez Sociadadeko kideak eta gonbidatutako haundikiak baino ezin zitezkeen ikuskizun hauetan sar; cf. ARETA ARMENTIA, *Obra literaria de la RSBAP*, Gasteiz 1976, 413.or.

(17) Larramendiren Sermoilari euskaldun traktetsen kontrako eraso eta iseka ugarietako batean beren imintzio eta guzti teatroa egiten dutela dirudiela dio, ulertu ez baitzate ulertzen beren hizkera nahasia (Cor 284).

(18) Gogora bedi Bonapartek Etxenikeri egindako gutun batean dioena:

Quando digo vizcaíno, y no guipuzcoano, de Vergara, sé muy bien que esta manera de hablar desagrada a los señores vergareses, pues se precian de ser guipuzcoanos puros. No digo que no, de la misma manera que no niego que los sermones de sus sacerdotes más instruidos, y frecuentemente incluso el lenguaje ordinario de las personas más esmeradamente educadas, sea no solamente guipuzcoano, sino incluso de la variedad más pura de Beterrí. Todo esto, en cualquier caso, no cambia en absoluto mi manera de ver. Quieran o no los vergareses a los vizcaínos y a su dialecto, digo que no es menos cierto que la variedad vasca de Vergara, que se extiende hasta Anzuola (el guipuzcoano por este lado no comienza hasta Villarreal y Zumárraga), tal como está en uso entre el pueblo y los aldeanos, pertenece, lingüísticamente hablando, al vizcaíno oriental.

RIEV IV, 257 an dago. Nik Villasanteren *Historia de la literatura vasca* 2, Oñati 1979, 27. paragrafotik hartua dut.

(19) Ez genuke aipatu gabe utzi nahi beste gai bat linguistikarekin baino soziolinguistikarekin zerikusi gehiago izan arren.

Alabaina, elkarriketa bizia duten euskal testu zaharrak horren urri izanda komenigarri litzateke zeredozter esatea —orain artean nik dakidala ezer gutxi dagoenez— jantziagoren batek laister batetan

fologia eta sintaxia aztertuz, hurrenez hurren. Hasteko beraz, grafiari begiratuko diogu.

3. Grafia

Opera honek hogeitamabost agerraldi edo ditu. Parentesi artean ezarritako zenbakiak hitz hori agertzen den scenaren berri ematen digu. Esan gabe doa *RIE* Ven ateratako testuaz baliatu garela. Besterik gabe ikus dezagun zer nolako grafia darabilen Munibek lan honetan.

/s/ fonemarako, gaurko <z> grafemarako alegia, <c> darabil <i,e> aurrean, eta <z> gainerako testuinguru guztietan: *ecin* (I), *cer* (I), *aztuzat* (I), *guizon* (XVI), *gatoz* (XXV); hala ere, ugari dira oso nahasketak: *guStiz* (I), *laStana* (I), *emaStea* (III), *guiSSagajoa* (VI), *gaStea* (VI), *Salea* (VI), *aStu* (XXXIII)^{19 bis}; azken hauek gero ere izango ditugu aipagai, baina esan dezagun grafiari baino fonetikari dagozkiola; beste hau ordea arazo grafikoa da: *ditezela* (XXV). Larramendik ere *Bascuenze* dakar *Artean* (ikus «Prologoa»).

/š/, gure <s> izkribuz jartzeko <S>²⁰ erabiltzen du, s luzea alegia: *triSte* (I), *beStela* (XIII), *Secula* (XVI); bokale artean egokitzen denean, batzutan —gutxitan— <S> beste batzutan <SS>, bai eta <Ss> ere; honetan alabaina ez du inolako metodorik: *jaSSo* (I), *aSsi-tzen* (IV), *MaiSSu* (IV), *aSerretu* (XII), *ASSerretu* (XIII), *goSSariric* (XIII), *ecuSSico* (XV), *poSsible* (XIX), *meSedeac* (XXV), *MeSSedeoi* (XXV). Lehentxeago ikusi dugunez /s/ ordez /š/ frankotan erabiltzen badu ere, kontrako etsenplu bakarra dugu: *ezango* (XXIII), ultrazuzen-keta apika.

Frikariak utzi eta kideko afrikatuetera pasatuz, /c/, hots <tz>, horrela idazten du Munibek: <tc> (e,i) aurrean, eta <tz> gainerakoetan: *biotza* (I), *billatcen* (I), *barcatcea* (XXXII); kontrako adibiderik ere badugu: sarritan /e/ ondoren ere <tz> darabil, aditz izen deritzanarekin behinpehin: *bedincatze* (I), *iltzera* (XIV), *itzitzea* (XV), *ur-*

hobeto eta sakonago egingo duelakoan (ik. orain ALBERDI LARIZGOITIAren *ASJU* XX-1 eta XX-2ko lanak) Obra honek badu gainera beste alderdi interesgarri bat ere: bi hizkuntzetan egina izatea alegia, lehen markatu legez.

Ikus dezagun bada, gizarte haren maila sozialek zer nolako islada duten bere hizketan. Dakigunez, hiru tratamendu izan ditugu azken mendeotan sartaldeko euskalkietan. Horrelaxe banatzen zaizkigu:

- Senar-emazteek elkarren artean hika (S.II); gaur ez bezala, bestalde.
- Majordomoa eta ezkutariak: hauek hari zuka, elkarren artean hika; hark hauei ere hika (S.IV).
- Ezkutariak zapatariari hika, honek hari berriz zuka (edo berorika) (S.X).
- Morroiek zapatariari berorika (S.XIII).
- Dendariak jaunei berorika, hauek haiei zuka (ezezagunak direla) (S.XXV).
- Ezezagunek elkarri zuka (S.XXVI).

Argi dago gizarte jerarkiko bati dagokiola tratamendu mailaketa hau. Burgesia nagusitu aurreko gizartea da, mailaketa estamentuetan oinarritzen baita. Haundienetik ttipienerainoko hurrenkera honetan sailka genitzake: Jaunak, maiordomoak, ezkutariak, dendariak, morroiak.

Horrekin batera, ohargarria da gizarte mailetan zenbat eta gorago jo hainbat erdaldunago jokatzeko dutela: Txantonek euskaraz egiten du andrearekin eta dendariekin, baina bere burua haundikitzen duenean erdaraz egiten die zerbitzariei, bai eta hauek hari ere. Zapatari eta morroiak bere aldetik euskaraz elkarren artean, baina erdaraz Martinikok Jaunaren aurrean. Dena dela euskara-erdara banaketa hau ez da horren esanguratsua, gehienbat kantu eta hitz lauaren banaketak eragindakoa baita. (19 bis) Hor agari denez, adibide gehienak /t/ aurrekoak dira, eta ezaguna da testuinguru horretan oso zabaldua dagoela neutralizazioa.

(20) Grafiari buruz hitz egitean eta soinu hauei dagokiela erabiliko dugu <S> hori. Bestelakoetan <s> aruntzen bidez irudikatuko ditugu bai luzeak bai besteak.

tzeen (XXXII); bestalde, /n,r/ ondoan gehienetan ez du idazten <t> hori²¹: *carcela* (III), *Yñunci* (VI), *janci* (XV), *lienzo* (XXV), baina bada salbuespenik, hala nola *antcic* (X); /l/ ondoko adibiderik ez ordea: *iltzera* (XIV). Beste puntu azpimarragarria zera litzateke: Axularren antzera, etimologiari eustearren edo, bere <tz> behar ez duen lekuan mantentzea: *otzten* (VIV); guztiz bestela, badugu *lizaquean* (XXXII) bat ere.

/ć/ri, <ts> -a ri, dagokionez, soinu hau ez bide zuen bereizten Peñafloidako kondeak: *eztitsu* (I), *jatcitacoa* (I), *atcedeten* (III), *liquitzza* (III), *utcic* (XXV), *autza* (XXV), *lotzaric* (XXXII), *utceguiña* (XXXII); <tz> bidez irudikaturiko adibide hauez gain, bada bestelako jokabidea duen hitz bat: *amez*, *amezetan* (XIX), eta berriro *amezetan* (XXXV) (baina *amessac* GS 35). Bada *narrassa* bat ere, baina gaur egun leku askotan afrikatu arren, hitz horrek jatorriz txistukari frikaria bide zuen.

Txistukari sail hau ikusi ondoren zertxobait markatzeko beharrean gaude. Lehenik eta behin esan Peñafloidak bezala mugaz honunzko idazle guzti guztiek espainieraren ortografia zutela bere euskal lanetarako oinarri, mugaz bestaldekoek bearnes-gaskoiarena zuten legez²². Arazoa noski espainieraren sistema fonologikoak ez zuen soinuren bat transkribatzerakoan sortzen zen, eta /c,ć/ fonemak ez soinuak ez zituen ezagutzen XVIII.eko espainierak. Honen aurrean hartutako erabaki, irtenbide eta ihesbideak ugari izan dira. RSen /ć/ rako adibidez, <s,ss,sh,xs> eta are <chsz> erabili ziren, besteak beste. XVIII.ean ordea, garaiko idazleek sistema beretsua erabili zuten, sarritan elkarren berri ez izan arren, eta sistema hau da gutxi gora behera Munibek darabilena. Baditu halere, bereizgarri batzuk, eta aipatzea merezi duten alderdiak: Bokale arteko s bikoitza inork baino gehiago erabiltzen du. Espainieraz ahostun eta ahoskabearen arteko bereizkuntza egiteko erabiltzen zen /z/ = <-s->, /s/ = <-ss->, baina aurkakotasun hori mende batzuk lehenago galdua zen Toledoko gortean, eta penintsularen iparraldean ezin da ziurtatu inoiz bereizi izan zenik²³. Garaiko eta lehenagoko idazleek ere s bakarra erabiltzen zuten. Otxoa de Arinek *confessatcea* dakar 5. orrialdean eta *Passioa* 7.ean, baina hori latinaren ortografia errespetatu nahiari zor zaio (*passio* eta *confessio*) eta ez du beti gordezten: 23.ean *imposibleric* dakar, latinez *impossibilis* delarik. Irazuztak berriz *confesio* dakar beti, baita, nik dakidala bederen, Mendiburuk eta Kardaberatzek ere. Peñafloidak berriz, baita GSn ere, beti <ss> *ossasuna* 4. BBko erdal zatiei begiraturaz gero, Munibek -s- nahiz -ss-darabil: *cosa*, *graciosa* (XVI), baina liburuaren atarian Bergarako agintariak erdaraz egindako eskeintza horretan, -s- dugu ia beti: *airosa*, *musico*,

(21) Ezin esan daiteke galdu zenik aurretik egon ez bazen; bestalde *jancirako* /c/ suposatu behar badugu ere, *lienzo* hitzean zalantza haundiak izan litezke /c/ edo /s/ egiten ote zuen; bigarrena seguru asko.

(22) Berandu arte ez frantsesarena.

(23) Ikus honetaz E. Alarcos Llorach, *Fonología Española* (160. atala).

cortesania, cosa baina *Assamblea, esse, confessarlo*. Orduan, galde genezake, zeri zor zaio s bikoitzen ugaltasun hori? Espainierak bere usuario grafikoan hitz batzutan -ss- gordetzeak duen garrantzia ukatu gabe, hauxe izan liteke beste erantzun bat, edo aurrekoaren indartzailea: Munibek Frantzia ikasi zuen gaztetan, hamalau urtetatik hamazazpitara edo (1743-46 zehazkiago) eta gerora ere beti izan zuen halako lotura bat Frantziako kulturarekin: hango liburuak ezagutu eta irakurri, baten bat itzuli ere bai (*Le maréchal Ferrant*, Quetantek idatzi eta Philidorek musikatua hain zuzen) eta beraz, ondorio gisa esan dezakegu frantziar kulturaren eta hizkuntzaren ezagutzaile ona zela gure ilustratua. Eta, jakina denez, frantseserak argi eta garbi bereizten ditu <-s-> = /z/ eta <-ss-> = /s/. Hipotesia, hartara, zera litzateke: grafia frantsesaren eraginez soinu ahoskabe horretan dudarik egon ez zedin edo, erabiltzen zuela s bikoitza.

<tz> grafemari buruz ere komeni litzateke zeredozer eranstea. Garai hartan e,i ondoren ere beti edo ia beti tz idazkerari eusten dion bakarra Larramendi da, bere izkribuak ugari ez badira ere. Otxoak <tc> dakar eta *enzerraturik*²⁴ 5 bezalako bitxikeriaren bat ere bai (baita *ditçaque* ere 23); Irazutzak orobat. Kardaberatzek eta Mendiburuk^{24 bis} ere gorabehera gehiagorekin baina lege zaharrari eusten diote. Hauetako dugu Munibe ere, ikusi dugunez. /n/ ondoren <t> sarritan ez ezartzea guztiz normala da²⁵, baita Larramendirenetan ere.

Grafiatik piska batean urrunduz, hel diezaiozun fonetika eta fonologiarekin zerikusi zuzenagoa duen alor bati, soinu hauen ahoskatzeari alegia. Jakina denez, Azkoitian gaur egun /s/ eta /c/ ahoskatzen dituzte, ez ordea /š/ eta /č/. Guk bildutako corpusari begiraturaz, garbi ikus daiteke Peñafloreak ez ziola /č/ri gure <ts>ri alegia, antzik ematen, ez baitu behin ere zuzen idazten. /s/ eta /š/ri dagokienez arazoa korapilatsuago da: askotan erabiltzen du /š/ /s/ren ordez; /s/ /š/ren ordez ostera behin bakarrik, lehen aipatutako *ezango* hura alegia. Beraz, litekeena da Munibek /š/ ahoskatzea beti, edo gehientsuenetan, /s/ren kaltetan. Hau egia balitz, XVIII. mendeko Azkoitian bizkaieraren —egungo bizkaieraren bederen— antzeko egoera genuke, hots, /š/ eta /c/ ebakitzea ohiz, eta ez /s/ eta /c/²⁶.

(24) Oso litekeena da hor /c/ barik /s/ izatea.

(24 bis) Joseba A. Lakarrak Azkoitiko Sermoiaren arterketan zera dio: «Mendiburuk, aldiz, <tz> arauzko bihurtu du leku guztietan <tc>ren kaltetan» (245) Nik ez dut uste hori horrela denik, ez guztiz bederen. Patxi Altunak paratutako *Idazlan Argitaragabeen* edizioan, *Christauaren Doctrinan* <tz> beti nagusi bada ere, *Irakurraldietan*, Mendibururen beraren eskuak zuzendurik, <tc> bihurtzen ditu <tz> guztiak, /n,l,r/ ondokoei <t> kentzeaz gain. (Ikus «Gehigarri eta zuzengarriak»).

(25) Gogora bedi «galtze»az lehentxeago esana (21)ean.

(26) Honek uste baino korapilo nahasiagoa dakar./s,c/ sistima batetik /s,c/ sistimara pasatzeak kontraesan historikoa dirudi. Areago aspaldi honetan /s/>/s/ delarik joera nagusia. Dena dela aldaketa hori posible izan liteke ahospuntuaren bateratzea lortzearen -biak mihipuntako edo biak bizkarkari: hau hitzaren barnean ere gertatu izan da diakronikoki asimilazioaz; cf. *solas, intsentsu, sasoi, frantses*, e.a. + Kontraesana azaltzeko beste bide bat zera litzateke: Munibek azkoitiera bergarar erara edo «Bergara more» ahoskatzea; hipotesi honetarako nahikoa duturik ez dugu: Munibe Azkoitian jaio zen eta bertan bizi hamalau urte arte, kanpora joan zen arte; 1765ean edo RSBAP eta Seminarioa eratu zituztenean Bergarara joan zen bizitzera (Urquijo, «Un juicio sujeto a revisión...» 245. orr.) Baliteke beharbada, ama, edo inudea, edo umetan zaintzen zutenak bizkaieradunak izatea eta berak ikasi eta mamitu zuen lehen sistima fonologikoa bizkaierazkoa izatea.

Ahoskatzeak laga eta grafiari berriro helduz, ikus dezagun nola gauzatzen den izkribuz /š/, gaur egungo <x>: *Alaje* (IV), *ijil ijilic* (V), *aujen* (XXIII), *ijil* (XXVI), *gajoa* (XXXII). Bi fonematarako grafema bakarra erabiltzen du, /x/ ere <j> idazten baitu. Orobat Muniberen beste lanetan: *berealaje* GS 6. Aipatu dugun *BB*ko azken adibidea bestalde, ez dakigu /gaxoa/ edo /gašoa/ den, bietara esan baitaiteke. <j> honen erabilera ez da bat ere harritzekoa. Larramendik ere *igiltze onari, deritza Sancho*²⁷ dakar bere *Artearen* 298. orrialdean. Bi grafema hauek <g,j> /š/ren kide ahostuna /ž/ transkribatzeko erabiltzen ziren norma alfonsí delakoan, XVI. eta XVII.ean biak ahoskabetu eta belaretu ziren arte (ikus Alarcos Llorach 160. eta 161. paragrafoak); gero ere, ezaguna denaz grafema horiek erabiltzen dira espainieraz /x/rako ere. Erdal zatietan *decir* aditzerako erabiltzen du Munibek <x>: *dixe, dixo*. Peñafloidak seguruenara ere /xoan//xan/ esaten bazuen ere, ezagutzen bide zituen horren aldaera sabaikariak, Bizkaian eta bizkaieraren lurraldeetan maiz asko ibiltzen baitzen; kasu honetan noski, ezin frantseserara jo, <ch> grafema /č/-rako behar baitzuen. Esan dezagun halaber, Larramendik <x> ere erabili zuela /š/rako: *Artearen* 338.ean *arixe, alaxe* irakur daiteke; Mendibururi egindako gutunean ere *auxè*. Beste idazleen adibiderik jasotzerik ez dut izan, eta honen arrazoia ez da oso zaila azaltzen: /š/ren balio fonematikoa horren eskasa izanik eta bere erabilera adierazgarri eta hipokoristikoa izaki gehienbat, ez du lekurik azalpen logiko-diskurtsiboa darabilten sermoi eta dotrina hotzetan; bai ordea teatro lan batean^{27 bis}.

/č/, gaurko <tx>, beti <ch> egiten du Munibek, Bidasoaz honaindiko izkribatzaile guztiek bezalaxe²⁸: *choraturic* (I), *chepech* (XXXV).

Sabaikarien sailari bukaera ematearren /n̄//l̄/ eta /t̄/ geratzen zaizkigu. /n̄/rako <n̄> darabil ia beti aurretik <i> ezarri gabe, berez behar ez badu: *oñez* (I), *baño* (II), *iñor* (II), baina *orain*²⁹, *ainchinaco* (XXVI), *oran artean* (XXVII). /l̄/rako ere <ll>; dauzkagun adibideak aurretik <i> behar dutenak dira: *billatcen* (II); hitz amaieran suertatzen denean <l> dugu soilik: *mutil* (XIII). /t̄/rik ez aurkitzea soinu horren defektibotasun eta urritasunari egotzi behar.

Belareen sailean ere ohizko idazkera dugu; /k/ eta /g/rako <qu> eta <gu> /e,i/ aurrean, <c,g> gainerakoetan: *eguín* (I), *saraquit* (I), *galay* (XV), *cerutic* (I). /X/rako —/x/ baitzen orduko Gipuzkoako soinua, eta Larramendi eta Etxeberriren lekukotasunei erants bekie froga gisa dudarik gabe /j/ zuten hitzetarako beste grafemarik erabiltzen dela: *ya* (IV)— <j> erabiltzen du: *juan* (V), *jaun* (XXIII); /i,e/ aurrean ordea <g>: *gente* (VII); era berean *Virgíña* GS 3.

(27) Ez dut uste errata denik baina aldaeraren bat pairatu bide zuen esaera horrek, espainierazko erretrau «ofiziala» *al buen callar llaman santo* baitzen, eta halaxe dator hainbat lekutan (adibidez, *La vida es sueño*).

(27 bis) /š/rako erabiltzen diren <j,g,x> eta abarrez, ikus K. Mitxelena «Para la historia de la ortografía vasca = Miscelánea Filológica Vasca II» *FLV* 32 (1978).

(28) Izkribatzaile zahar esan nahi dugu, jakina. Gogora bedi Azkueren tš eta Aranaz geroztiko koen <tx>.

(29) Honetan Kardaberatzek ez bezala jokatzan du: *Eusqueraren berri onac: ceñ, beñ, añ...*

/R//r/ eta <r>ri dagokienez, behin *remienta* (VIII) dugu. Halere, beste mailegu batzutan ez: *erroana* (XXV). Hasierako <r> horrek historia luzea du euskal literaturan: Leizarragak, Zalgizek eta beste hainbatek *Resuma*, *regue* idazten zuten eta Irazuztak eta Otxoak *Betor çure reinua* diote biek ere; baina Mendiburuk *Erreinua* idatziko du. Horien arrazoia kultismo etimozalea baino ez litzateke³⁰.

<h>ri dagokionez, Azkoitian —bistan da— ez baitzegoen /h/rik, maileguetan darabil usuenik: *Morpheo* (III), *Havana* (XXV), *hoja* (XXV), *humildea* (XXXV) baina *Olanda*³¹ (XXV). Azkenik, euskal hitzetan ere agertzen da inoiz edo behin, hiatoetan batipat, baina sistematizatzeko: *behardu* (IV), *beharnau* (XVI) baina *bearnau* (XXV). *Gabon Sarietan* ere beti *bear*. Larramendik *hitz* idazten bazuen ere, Munibek garaiko gehientsuenek bezala ez zuen horrela egiten: *itz* (IV).

<b> eta <v>ri dagokienez, <b> da nagusi: *burua* (I), *biribillaturic* (II). Hala eta guztiz, badira <v> daramaten hitzak ere: batzutan maileguak: *Havanaco* (XXV), *virginiacoa* (XXV) eta bestetan arrazoi etimologikorik gabe, baina azken hauetan nahasketa ugari dugu: *biciguera* (VI), *vici guera* (VII), *viciric*³² (XVI), *vere* (II), *verrorec* (XXV), *berorren* (XXXV). Bokalerdien eta loturazkoen jokaera ez da beti bat: *ondravac* (XXVI), *gabean* (II), *sacristauba* (IV), *usuban* (XXXV), *eztubenic* (XXXV).

Puntu honetan merezi du astiroago ibili eta garaikoekin alderatzeak: Otxoarenean ohizkoa da $\left\{ \begin{smallmatrix} \circ \\ \bullet \end{smallmatrix} \right\}$ (u)b forma bukaeretan: *baleb* viii, *ab* 6, *beraub* 13 (hala ere *au* 13 *amalau* 6) baina ez hitz erdian: *Christauvari* viii. Zegamako Dotrinan beste horrenbeste gertatzen denez aintzinako Goierriko ezaugarritzat jo beharko dugu. Muniberen bideak Larramendirenaren antz haundia du: Azkoitiko adizkiak erabiltzean, *GSn*, *deve* 6, *deu* 6 ditugu, Larramendik Azkoitiko Sermoian eta beste batzutan egin zuen bezalaxe: *devaná* (*Arte*, 391). Irazuztak ordea *deban* 9, *ceban* 9, eta batez ere Otxoak: *debana* viii, *debea* 21. *BBn* ez da horrelako aditz formarik, geroxeago ikusiko dugunez.

Lehentxeago aipatutakoak zuzenki ukitzen dituenek, hitz erroari artikulu delakoa gehitzean gertatzen diren sandhi fenomenoak ikus ditzagun. Ezaguna da aldaketa haundiak eragiten dituen *-a* horrek Azkoitiko gaur egungo hizkeran: *gonie*, *etxie*, *herrixe*, *artue*, *liburue*. Obra honetan berriz, ez dago ia ia holakoen arrastorik, eta daudenak beterriko *estatuba* eta horien parekoak ditugu: lehen aipatutako *Sacristauba* (IV)

(30) *Erroana* oso mailegu zaharra da; cf. *Erroango oiala*, *Merque dala gora da*, Garibay G.139 28, *RIEV* 27 (576.orr). Beharbada *remienta* askoz ere berriagoa zen, eta bere «gordintasuna» dela medio *R*-du hasieran. Bestalde, Leizarraga eta Zalgize Irazuzta eta Otxoarekin elkartzea «kultismo» hitzaren inguruan gehitxo litzateke. Hobe genuke apika izen hori haien jokaerarentzat gordetzea eta hauenari baldarkeria, automatismoa edo nahi duzuen bezala deitzea. Ps. Ez dut aurkitzen hitz hori ez *Dic. de Aut.en.* ez *Corominas*ean; ultrazuzenketa ote?

(31) Hitz horren ortografia zalantzakorra bide zen. *BBn*, orri berean *Holanda* dator. Ilustratuen erdal testuetan ere gauza bera dugu: *Olanda* Ramon Muniberen gutun batean, eta berehalaxe *Holanda* (*RIEV* 18, 309, eta 316, orrialdeetan).

(32) Mitxelena nonbait oharteratzen duenez, bada hainbat hitz bere agerpen maiztasunean *v-z* azaltzeko joera duena, hala nola *vici*, seguru asko *vita* eta bere ondoko erromanikoak gogoan zituztelako.

eta *usuban* (XXXV), eta horiez gain *escuba*, *apainduba*, *adobatuba*, *zoratuba*, *gatutuba* (XIX) puntua dela medio elkarren segidan.

Grafemekin bukatzeko <y> aztertu behar dugu. Bokal artean da grafema hau ugarien: *Campayac* (IV), *Trumoyac* (IV), *ayec* (XXIII), *Endayacotic* (XXXV), baina bestetik *gueiago* (II); diptongo baten bigarren osagaia denean ere bai: *ay* (II), *bay* (II), *nayco* (XV), *Galay maitea* (XV), *oydute* (XXXIII); hala ere *naiz aiz* adizkiak beti <i>z eta orobat gainerako hitzak ere: *cembait* (I), *Ambait* (sic) (I), *bait* (I), *goiz* (II), *nai* (II), *aituric* (IV) e.a. Bada <y>ren beste erabilera bat, hitz hasierakoa alegia: *Yñunci* (VI), *ySpillubat* (VI), *Ychoc* (XXXIII).

Larramendik interkjekzioetan darabil: *ay* (AS, 273), baita bokale artean ere: *ayenátzen*, *gáya*, *jayerá*, *doayá* (Mendibururi gutuna); inoiz hitz hasieran bokale aurrean: *yaquintsu* (AS) baina ez bestelakoetan. Irazutzak badakar diptongo arruntetan ere: *Bay* 9, *Reyna dezala* 23, *Jaungoyco* 22, *zordunay* 24, baina ez beti: *naidu* 25. Ez dirudi Mendiburu eta Kardaberatz letra honen bat ere zaleak zirenik: *saietsetik* (Senar Emazte Santuac, 4) *gueienean* (JBD) 31³³. Interesgarriena arazo honetan Otxoa dugu, honek ere hitz hasierako <Y> erabiltzen baitu, esaldi hasieran gainera: *Yrugarrena* 6, *Yracasten* 10, beste hainbat lekutan erabiltzeaz gain: *Aurray* (azala). Munibek GSn beste adibide esanguratsurik eskeintzen digu: *Ygaroco* 5, *Yñoiz* 13, *Ychasso* 18, *Ybaiac* 18, *Yzarrac* 18, baina *Ibar* 18. Guzti honekin ikus daiteke, salbuespen bakar batez, esaldi hasieran, majuskuletan, <Y>z hasteko joera haundia dutela, garaiko edo lehentxeagoko gaztelera idatziaren ohitura apika. Hitz horiek <i> daramate esaldi erdian kokaturik badaude: *iñunciac* GS 7, *iracasteco* OA (azala).

Azentu grafikoaren gaia ere ikusiko dugu: azentu hori atzeranzkoa da <\>alegia, inprimategi huts edo lapsustzat eman dezakegun salbuespen bat izan ezik: *guéra* (VIII) (geroxeago *guèra* (IX)). Gaztelera hitzaurrean eta erdarazko beste zatietan ere atzeranzkoa da azentu hori, salbuespenak salbuespen. Euskarazkoetan, azentu grafiko horrek hitzen ebakiera edo perpausen berezko ezaugarri prosodikoekin baino zerikusi zuzenago eta estuagoa duela dirudi kantuaren beraren doinuarekin. Sarritan, gehienetan, ez da azaltzen azentu grafiko hori, eta azalduz gero, lerroaren azken hitzean egiten du, azkeneko edo azkenaurreko silaban: IV. scena: *sentitcèan*, *Torrerà*, *joatèa*, *danzà*, *modurà*; VII.ean *dà*, *gastèa*, *bearrerà*. Hitz lauezko zatietan, Donostiako dendariekin hitz egiten dutenetan, ez da holakorik ageri. Horiez gain, eta edozein lekutan ager daitekeela, <à> hitza dugu. Gaztelera, frantsesez bezalaxe, oso ugari dugu hitz hori, eta Munibek beti azentuaturik dakar garai hartan ohi bezala —frantsesez ere <à>—; euskaraz bizkaierazko erakusleaz landa, ez dugu horrelakorik, eta Peñafloidak dakartzanak hitzen elkartzeko eta banatze xeble batetik sortuak dira: *à la coarequin* (II), *à la galtcen*

(33) MENDIBURU, *Jesusen Bihotzaren Devocioa* (aurrerantzean JBD). Donostia 1747.

(XXXIII), nahiz batzuetan zuzenagoa den: *alacoa* (XXXII). Espanierazkoetan ere egiten du elkarketa-banaketa bitxirik eta hona hemen bat: *vaya à noramala*.

Beste idazleengana joaz, ikus dezakegu Larramendik erabili zuela gehienbat azentu grafikoa, eta aurreranzkoa hain zuzen, *Artean* eta *Hiztegian* nahiz beste batzutan —argitara gabe geratu zirenetan— ez erabili (*Corografian*, itzulitako otoitzetan, Azkoitiko Sermoian); Mendibururi egindako sarrera gutunean aurreranzkoa dugu nagusi, baina bada atzeranzkorik: *secañac*, *lubèra*, *Eusquèraz*, *zàyen*, *hitzà*, *batèzere*, bada zir-kunflexorik *esquè* eta bada dieresirik ere *ïoriena*. Otxoak ere baditu azentuak, baita <n>ren ordezkari bokale gainean jarritako sudurkaritasun zeinuak ere, baina inolako araurik gabe, elkarren ondoan baititu, gramatika erabilera berean, *dàna*, *dána*, *dâna* 6,7. Irazuzta Kardaberraztenetan ez dut azentu grafikorik antzeman. Mendiburuk atzeranzkoa dabil *Irakurraldietan*. Munibek *Gabon Sarietan* ez dakar azenturik <à>ren kasu bitxi hori salbu: *à la ere*, baina *alacoric* 7.

Hitzen elkartzea eta banatzea aipatu dugunez, azter dezagun grafiaren atalari amaiera ematearren, nola idazten dituen *ez*, *bait*, *ba*, *al*, *ohi* eta antzeko hitzak. Honetan Munibek ez du arau jakinik betetzen: *otezat* (I), *ecindet* (I), *ez dec* (I), *lenbait len* (I), *ez da* (II), *eztiat* (II), *etzat* (II), *ez badute* (IV), *oy dia* (IV), *oydago* (XIV), *cerda* (XIX), *azquero*³⁴ (XIX), *alda* (XIX), *eztaquit* (XIX), *bait dec* (XXXII), *oydute* (XXXIII). Araurik ez badu ere, joera batzuk bai: *ez* gehienetan loturik, *ohi* ere bai, halaber *ezin*, *ote*, *al*; *bait* ordea bakarrik doa, beharbada ikasia zuelako. Ezaugarri horietan, orohar, garaiko idazleekin bat zetorren, ez zebilen urrutiegi behintzat. Bada ordea beste elkarketa bat, *à la* hartaz gain, bérezi egiten duena, hots, aditza eta laguntzailea batzeko joera: *saraquit* (I), *aztuzat* (I), *bearguera* (VI), *biciguera* (IV), *obedezu* (XXXII); beste hainbeste GS_n: *guelditubeardeve* 6.

Gauza hauek argitzeko garrantzitsua da gogora ekartzea maisuak, Aita Manuel Larramendik, *Artean* ortografia kontuan ematen zuen askatasuna, xehetasunak norberaren esku uztea (340):

Dixe, que la Ortographia del Bascuence era regular: y no añado mas, por no tomar partido ahora en las opiniones de los modernos Ortographistas.

4. Lexikoa

Obra honetako lexikoa zer nolakoa den aztertu aurretik, obraren beraren izaera ezagutu behar dugu, hau da, opera komikoa dela; Villa-

(34) Bide batez esan dezagun interesgarri litzatekeela *-az gero*, *azkero* forma horien nondik norakoa hobeki ezagutzeko. Azkuek bere hiztegian Arratia eta Orozkotzat ematen du, baina Muniberenetan behin eta berriro agertzen da eta Otxoarenean ere bai; beraz askoz ekialderagokoa ere badugu, edo bagenuen. Irazuztak *ezkero* dakar. Horien jatorri, noski, *eginez/eginaz* formen alternantzia legoke. Bestalde, Auxularrek *-z gero* dakar aditza jokatu gabearrekin, eta jokatuarekin berriz *-az geroz(tik)* (Villasante, *Sintaxis de la Oración Compuesta*, EFA, 157 orr.), eta Lafittek ere *-naz geroz(tik)* dakar (*Grammaire Basque*, Elkar, 452, 458).

santek adibidez «y por cierto, en un vasco muy natural y sabroso» idatzirik daudela dio euskal zatiak aipatzean. Ezin izan zitekeen bestela jendeari farre eragingo bazion. Hala eta guztiz ere, ezin ulertuzkoa da, edo lan horiek irakurri ez izanaren errua gure Munibe «Larramendi aurreko eta haren eraginik gabeko» autoretzat hartu izana. Ezin barkatuzkoa batez ere *GSen* kasuan, zeren nondik atera zuen bestela *Hiztegi Hirukoitzetik* ez bada, azpitudan bertan irakurtzen dugun *Gavon-Cantaac edo Otsaldiac? Otsaldi* hori bezalaxe, jatorria edo aitapontekoa behintzat kopetan ezarritako orbain baten antzo erakusten duten hitz hauek ditugu, besteak beste: *onguite* 4, *irudidea* 21, *adiraquia* 21, *egoquiquilde*³⁵ 21... Besterik ere bada, eta hitz berrien gaia alde batera utzirik ere, hizkuntz maila, hizkera jaso, hitzen aberastasuna eta beste hainbat eta hainbat ezaugarri Larramendiri zor zaio zuzen zuzenean.

BB-n, bi urte geroagokoa izanik ere, ez da horren garbi antzematen eragin hori. Baina arrazoiak begien bistakoak dira: alde batetik hitzberri horientzako lekurik egokiena hitzaurrea izan ohi da, hortxe baitira sartzen «voces facultativas» direlakoak, zeinentzat asmatu baitzituen Larramendik euskal ordainak (XX. mendeko sabindarren neologismoak, esan beharrik ez dago, oso bestelakoak dira, hau da, hitzaren jatorriari begiratzen diote eta ez herrian dituzkeen erroei) Bestalde, teatroak eskatzen dituen ohar eskenikoak erdaraz emanda datozkigu³⁶ den denak, eta hartara ez du *otsaldi*, *adiraqui* eta horrelako «berba zantarren» beharrik. Azkenik, euskaraz datozen zati bakarrak jendeak entzun behar zituen kantua direnez, lanaren ulermen zuzenerako zein sortu behar zuen farregura eragiteko nahitaezko zuen hizkera «herritara», nola bait esatearren, erabiltzea. Gainera jendeak ez du hitzberriak agertzen bere ohizko hizketan, eta hizketa besterik ez da antzerkietan —euskal antzerkietan behintzat, eta hemen ere bai— agertzen dena.

Alabaina, badu obra honetako lexikoak zer komentaturik:

Batez ere bizkaierazkoak edo diren hitz mordoxka bat badagoela. Honen arrazoiak Bergaran antzeztu beharra izan liteke, edo Azkoitiaren kokaera dela eta hitz askoren isoglosak beregan harrapatzea. Hauetakoak ditugu *ediro* (I) (B-o Azkuerean), *idicil* (IV) (B-c), *erren* (VII) (B-g-m-ub), *gente* (VII), *aitunduric* (III) *atonduren* aldaeratzat hartu dudana, *itzitzea*³⁷ (XV) (B-berg); hedadura zabaleko hitza izan arren, esanguratsua da *bear lan* baino gehiago erabiltzea. Dena dela, Azkuek dioena gorabehera, begien bistakoa da hitz horietako zenbaiten —hala nola *erren*— hedadura askoz ere zabalagoa dela³⁸ eta are zabalagoa

(35) Larramendirenean *egoquiquide* zetorren; ez da ligu horko aldaeraren arrazoiak eufonikoa izan den edota etimologia ageriago utzi nahia. Añibarrok ere badu holakorik (ikus B. Urgellen «Literatur bizkaieraz: Añibarroren *Esku-liburua*», *ASJU XIX-I* 1985, 2.2.2.).

(36) *Acto para la nochebuena* eta *Peru Abarkan* bezalaxe.

(37) Lekutotasuna utziren aldaerak duen arren, *itzitzea* hori bestela ere irakur genezake. Zatiak halaxe dio: *Nic ongui nayco nuque/ ori iri itzitzea*. Eta erdarazko itzulpena hau da: *Yo mucho me alegrara que esso se verificasse*. Beraz, ezinezkoa al litzateke *iritsi*, *r* erortzearen bidez *itsi* izatea? Lehen ere ikusi dugunez Peñaflorentzat *tsak tz* bide ziren. Esanahiaren aldetik behintzat aproposa dirudi.

(38) *Erren* Agirre Asteasuokoa darabil besteak beste (ikus *DRAE*); *ediro* Barrutiarenean ere aurki daiteke eta are gehiago Otxoarenean; Otxoak ere badu *genteari* (viii).

ziur aski XVIII.ean. Erdibideko kokaerari zor dakioko agian *aura* (II) hitza ere (hala ere, *ura* (XXIII)). Hirugarren pertsonako erakusle gisa erabiltzen du eta argi dago (*h*)a eta (*h*)ura erakusleen arteko zera bat dela. Azkuek mutrikuartzat ematen du, baina litekeena da lehenago Azkoitian ere hori izatea³⁹. Mutrikuk ere bizkaierazko «muga ofiziala» aldamenen du. Gainerantzeko hitzak orokorrak dira edo gipuzkerazkoak. Bada hitz bat, *Yñunci* hain zuzen, Azkuek *iñuntzi-latza* aldaeraz AN-c gisa dakarrena, baina ezinezkoa da handik hartua izatea, Munibek bai baitzuen *erratza*, *eskoba* edo besteren bat erabiltzea; gainera GSn —eta neurri batean GS «azkoitiarrago» da— berriro egiten dugu topo *iñunciac* 7 hitzarekin. Beraz Azkoitikoa ere badugu.

Hitzberririk ez genuela esan badugu ere, horren arrastoa somatzerik badugu. Larramendiren «iraultzak» —zenbat zailtasun eta nekerekin Burgosko dotrinako etengabeko zuzenketek erakusten digute— ekarri zuen berrikuntza onuragarrienetako bat atzizkien baliapideak erabiltzea izan zen⁴⁰ Hemen ere baditugu horrelakoak: *beargairequin* (VII), Mendibururi egindako gutuna burura dakarkiguna, *langairic* (VII), *aurpeguiera* (XXVI). Lehen biak *que hacer* eta *que trabajar* itzuli ditu; hirugarrena modismo batean dator. Agian ez dira asmatuak, baina Azkuek behinpehin ez ditu jaso.

Nolabaiteko hitz dotore hauen bestekaldean erdarakada edo izenda genitzakeenak ditugu. Donostiako saltzaileen ahoetatik datozkigu nabarmenenak, eta pentsatzekoa da salmentarako produktuak aurkeztu eta eskeintzean erabili ohi zen hizkera xuxen isladatzen duela Munibek, baita hitz jario eta farregarrikeria hauek ikusleen gustokoak zirela ere⁴¹; XXV. honetan ditugu besteak beste: *lienzo preciatua*, *Primero suertecoa*, *Havanaco hoja legitimo legitimoa*, *propio Olandaco picatua*, *hoja virginicoa à escoge*. Bestelako esanahia dute, oso bestelakoa sozialki, azken agerraldian, XXXV.ean, agertzen direnak; handikiei ematen zaien tratamendurako hitzak ditugu, eta hemen Txantoni farre egiteko erabiltzen badira ere —hitz horiek Txantonen nortasun moral

(39) Egun Bergaran *aura* darabilte. Gogora bedi (26). oharra. Halaber, ikus bedi Toribio Echeberria «Lexicón del euskera dialectal de Eibar» *Euskera* IX-X (1965-66), Mitxelenaen «Miscelánea Filológica Vasca IV» *FLV* 33 (1979) lanaren bitartez aipatua; bertan dionez *aura* «forma peculiar de Elgoibar» da, eta orobat *auraxe*. Badirudi, beraz, bizkaiera eta gipuzkera bereizten dituen zedarrri eta mugan batetik bestera dabilela.

(40) Honetan hainbat argudio eta argibide eskeintzen digu Ibon Sarasolaren aipatu lanak. Neurri txiki batean salbuespen Otxoa de Arinen dotrina dugu, inork ikusi nahi izanez gero: *jaungoicotasuna* 16, *naturaleza humana edo guizontasuna* 17, *Sabiduria edo Jaquiunde* 20. Hor ageri da Ordiziakoa ez zela horren kamuts eta zabarra, eratorpen horiek arras zabalduak izan arren. Bestalde, «edo taktikaren» erabilera gerora ez bezalakoa, guztiz bestelakoa dela nabarmenerazi nahi nuke: hau da, Larramendiz geroztik lehenik hitzberria ezartzen da eta ondoren, jendeak uler dezan, mailegua (honek oraindik ere bizitza oparoa du: cf. Iñaki Eizmendiren *urrutizkia edo teleponoa* e.a) edo hitzaren bidez loturik; Otxoak ordea, mailegua jartzen du lehendabizi, eta euskal eratorpeneko hitza ondotik. Honen arrazoiak seguru asko zera izan daiteke: mailegua jartzen du jatorrizko testuarekiko errespetu eta morrointzagatik alde batetik, eta jakinduria erakusteagatik, herria epatu edo espantatzeagatik bestetik; ondoren, herritar xehe eta ezjakinek konpreni zezaten amoreagatik euskaraz adierazi behar hitz hori. Dena den azterketa sakonagoa merezi du honek.

(41) Farre eragitea apropos bilatzen bide zuen honekin Munibek. Hargatik dendariak sartzean esaten dituzten lehen hitzak *Donostiatik gatoz* dira. Donostiarren hizkera eta hitz jarioa hizketa gai famatuak bide ziren garai hartan: cf. «Andre Donostiarren Erretorica» *Eusqueraren berri onac* liburuko 41.ean eta Larramendiren *Corografiako* hurrengo pasartea: «Son conocidos (...) en San Sebastián por el barbarismo *primeracoa* y el solecismo *esango nazu*, por *lembicicoa*, *lenengoa* y *esango didazu* (301.or.). Orobat hitzegan (xxx) «En San Sebastián se ha introducido el abuso de confundir dos relaciones transitivas del verbo activo y por decir *esango didazu* dicen ridiculamente *esango nazu*».

nahiz sozialarekin bat ez datozelako—, benetan erabiltzen zirenen ispilu dituzkegu, hala nola: *berorren Señoria, noblea, humildea, cortesia...*

Bada erdarakadatzat har daitekeen beste zenbait hitz: *brindatcera* (XXIII), *presona* (XXVI), *ondravac* (XXVII)... Guztiz normalak deritzet teatro lan batean (cf. Barrutia)⁴². Interesgarriago dira ordea han hemen azaltzen zaizkigun bikoteak: *jarro* (I), *picher* (II), *cojoa* (VI), *erren* (VII); gainera *cojoa* hitzak errima du baina ez *jarrok*. Gauza bera ez bada ere, baditugu beste era bateko bikote batzuk: *bezala* (I), *becelacoric* (II), *nun* (XXVI), *non* (XXVII), *inun* (XXIII), *inon* (XXV), *ete/ote*, edota *orain* (VII), *oran artean* (XXVII), oso adierazgarriak dira kasuok, ederki asko adierazten baitigute Munibe ez zela etxeko hizkeraren morroi, arau bat, eredu bat nahi zuela ukan, baina eredurik ezean noraezean dabil. Gogora dezagun, esate batera, Larramendik *Artearen* 424. orrian bi forma horiek dakartzala: *non nun*, eta 335.ean *baña, baia, bañan*.

Esan dezagun zeredozer beste zenbait hitzez, joera nagusiak zehaztu baditugu ere. Badira oso «popularrak» diren hitzak (berba horren adiera guztietan). Hala nola *gatutuba* (XIX) edo *Sagar goapoac* (XXVII). Munibek azken adjetibo honekiko atxikimendu berezia bide zuen, GSKo hitzaurrean ere *Melon anchinaco organista buapo*⁴³ arc baitio. Hitzok, baita *diabru* ere, jende xehearen ahotik entzuten ditugu noski.

atcedeten (II) hitzaz, bere herri etorkia ukatu gabe ere, Larramendiren aitapontekotasun edo arartekotasunaz ikusi zer dioen Mitxelenak (*Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo 1970, 1.13). Dena dela, kasu honetan ahoz ahoko jatorriak bidezkoago dirudi, izkribuz jasoz gero ez baitzukeen /ć/ /c/ bihurtuko (cf. *Otsaldiac*).

urtican (XXVI) hitza ere azaltzen zaigu, gaur egungo *utikan* formaren asaba zaharra edo. Azkueren hiztegian (*h*)*ortikan* formatik sortua ote den esaten zaigu baina begien bistakoa da formaz nahiz esanahiez *ur.* (= *hurbil*) hitzetik datorrela, zeinetik datozen halaber *urren*, *urko* e.a.

Ez dakit hau lexikoaren alorrean sartu behar den zuzenean edo literatur baliapideekin zerikusi estuagoa duen, baina azken horiek aztertzeko asmorik ez dugunez, esan dezagun hemen ahozko literaturaren aztarna batzuk, izen bat ematearren, agertzen zaizkigula^{43 bis}. Ez inondik ere obraren taxuan edo egituran, aktoreen esaldietan baino. Bate-tik, IV. agerraldian hauxe dugu:

(42) Barrutiak erdarakada bidez lortu nahi omen zuena bi hizkera maila, bi erregistro erabiltzea zen. Euskarak ez zuen horretarako baliapiderik eta euskara/erdara dira bi mailak. Efektu beretsua lortzen zuten Espainiako teatroan «Sayagüés» —artzainen hizkuntza baldarra— delakoarekin. Ikus bedi honetaz J. A. LAKARRA «Barrutiaren *Acto para la Nochebuena* eta teatro erlijioso erromanikoa» in *Gabonetako ikuskizuna*, Gasteiz 1983 (53. orria eta hurr.).

Bestalde, teatroarekin zerikusirik ez badu ere, gogora bedi Agirre Asteasuokoa kontaktzen zuen harako «primo, cuñado, vecino, hermano...»; alpamena Mitxelenarengandik hartu dut I. SARASOLAren *Hautai-lanerako euskal hiztegia. A-Aurten*. Donostia, 1984ko «Aurkezpen»etik.

(43) Mitxelenak (E.H.V. 9-1) aurkezten digun bano <*buano*> *guano* kateako katenbegia da hau. (43 bis) Garaiko euskara mintzatuaeren ezagutzarako bidea ere ematen zaigu. Bada bi aldiz agertzen zaigun esaldi esklatimato bat: *-ren passioa* (xxxvii), *Aren passioa* (xix). Esaera arrunt eta arrunt ezaguna bide zen.

Alper da Maria maquillatu
berdin berez behardu.

Hor ez dago inolako Mariarik eta esaldi horrek errefrau edo esaera zaharra dugu inondik ere⁴⁴. Hori sendotzen du gainera erdarazkoan esaldi horrek itzulpenik ez izateak. Bestetik, XXVI.ean sagar saltzailea kantari sartzen da:

Araco ainchinaco
bioen contuac
ijil egonagatic
ez dauzcat aztuac

Peñafloridak berak hauxe diosku kantu hori aurkeztean:

Es una cancion bascongada muy antigua, y muy comun, que se pone aqui por ridicula.

Egilearen testigantza nahikoa ez balitz, neurria ere (7+6a+7+6a) guztiz adierazgarria da. Zaila da epaitzen Munibe beranduagoko folklore biltzaileen aitzindari ageri zaigun, edo herriaren arlotekeriei farre egiten dien ilustratu sasijakintsu gisa dabilen, edota besterik gabe, formula ezagun horien efektu irrieragingarria profitatu nahi duen. Ezagutzen zituela behintzat nabaria da; hona hemen hirugarren adibidea —ez dakit besterik dagoen^{44 bis}—, erdal testuan txertatua:

Oh! y con quanta razon
dixo aquel gran Vizcayno:
Auntzak ichi baleyo
Aguerrac ichi leyo⁴⁵.

Hizkuntz nahasketak beti sortarazten du entzulearengan halako sentsazio bitxia; hori ondo ezagutzen bide zuen Munibek eta trebea zen langintza horretan, geroxeago —XIX. agerraldian—, frantsesez ere kantatzen duen erromes andaluziarra agertarazten baitu. Beraz espainiera, euskara eta frantsesera genituzke, eta horiez gain erregistro gisa, andaluziako espainiera —pentsatzekoa da dagokion doinuaz antzeztuko zutela— eta Donostiako dendarien hizkera berezia.

5. Deklinabidea

Orohar, garaiko idazle gipuzkoarrek zerabilten deklinabide bera darabil. Corpusa berez labur samarra denez ez dugu paradigmatik osatzerik baina esan dezagun zuzena dela Peñaflorida, eta mugagabea be-

(44) Esaera horren agerpenak ugariak dira gure literaturan, eta arras ezagun behar zuen izan: Kardaberatzek (*Eusqueraren berri onac*, 30) ez du osorik emateko beharrik ikusten: *Bestela, Jauna, alper da Maria maquillatu*, & c; Azkuek hiztegiaren 2. liburukian (7.orr.) beste aldaera bat dakar: *Alper da Maria makillatu, ezpada berez biurtu* (Bc...). Cf. orobat *Peru Albarcako* zerrendan.

(44 bis) Azken orduan kausitutako bat: akabuko scenako kantetan errepikatzen zaigun leloa ere —*Laquiricon pararirareña/ Laquiricon parariraron*— arras ezaguna bide zen, horren kide bizkia baitakar Gamiz sabandoarrak: *Lacrincon fararirayrena/ lacrincon fararirayron* (cf. *Euskera* 1974, 204.or.).

(45) Moglek *Peru Abarkako* «errebran» bilduman ere horrelaxe dakar (11.a) Azkuek (I, 105.orr.) esanahi bera duen aldaera bat dakarkigu: *Auntzak inés egiten deusnari, akerrak bere egin daroako* (Otxandioko eskuizkribua, 77).

reizten ere badakiela: adibidez, *norekin* kasuan —soziatibo delakoan—, *beargarequin* (VII), *bearrarequin* (VI), *alegrequin* (III) (*-akin* da ohizko plurala beste idazleetan ere) edo *anditan* (XXIII), *echean* (VII), *guezurretan* (X) (azken hau mugagabea ere izan liteke, baina plurala bereizten zuela erakusteko: *beguietara* (III)). Hau noski, ezin esker dakioke Larramendiri, honek ez baitzuen mugabearen izate gramatikala antzematerik izan, eta Peñafloredaren euskal senari egotzi behar. Ez pentsa haatik, garaiko idazleek gaizki erabiltzen zutenik.

Bada halere, aipatzerik merezi duen hainbat alderdi, eta hitz arruntan deklinabidea utzi gabe *nondik* kasua, ablatiboa, genuke interesgarriena. Garai hartan eta gipuzkeraz, ez dugu ablatibo eta prosekutiboaren arteko bereizkuntzarik eta *-rean*, *-rik* formarike ere. Hemen ageri zaizkigunak *-ti*, *-tik* eta *-tikan* dira. Gaur egun arauzko dugun *-tik* da hemen ere nagusi: *cerutic* (I), *burutic* (V), *guerritic* (V), *oñetic* (V). Baina bada *-ti* ere: *guciti* (II), eta Azkuek «ramplona» deitzen duen *-tikan* ere bai: *bertatican* (X). Aldaera hauek ez dira harritzekoak: Otxoa de Arinek ere *gucitic* viii dakar, baina *Emendican* 28, *baicican* 28, *orregatican* 28 —nahiz azken bi hauek ez diren berez ablatiboak— eta *sustanciati* 29, *naturalezati bertati* 29 etab. Larramendik berak ere *nondi*, *echeti* 226 dakar *Artean*, eta *nondicán* 330 geroxeago. Garbi dago beraz gipuzkeraz ere kontu hauek ez zeudela diruditen bezain argi.

Non kasuan, inesiboan alegia, zuzena ohi den arren, bada fonetismoei makurtzen zaien kasurik: *bearrian*⁴⁶ (XIII).

Bada inesiboan pitxi bat ere, itxura arras jatorra duena ene iduriko: *Donostia Bayonetan* (XXV) aposizio gisa.

Motibatibo pluraleko kasu bat ere badugu, eta esanahi kontzesiboduna gainera: *erriertaacgatic* (IV). Hor *a* bikoitza da azpimarragarria alde batetik: singularrean *a+a>ea* egiten duten hizkeretan ez da harritzekoa (cf. Prai Bartolome) eta Munibek berak GSn *Gavon-Cantaac* dio azalean. Bestetik *ac+gatic* dugu eta ez gaur egungo *en+gatic*, baina hori ohizkoa da testu zaharretan eta klasikoetan: gogora Axularren *amoreakgatic*.

Izen arruntak utzi eta izenordainetara pasako gara (Izen bereziek ez dute azterketarik merezi, gutxi izateaz gain gehienak bokatiboak baitira eta gainerantzekoak zuzenak).

Bada zer aipaturik hauetan. 1. pertsonakoari dagokionez, *niri* da beti datiboa (I, XXIII) eta genitibo edutezko delakoa berriz *nere* (XV, XXIII). GSn ere *nere* 5 eta *nerequin* 5 ditugu. Izenordain indartu gisa *nerau* dakar, ez *neu* ez *neroni*. Hala ere, *neuc* 5 GSn. Azken hau galdegaiaren lekuan dago baina ez bestea. *Gu* eta *zu* izenordainek ez dute ezer berezirik. 2. pertsonako pluralean berriz *zubec* (IX), *zuben* (XIV) formak ditugu; hau *eztubenic* eta antzekoez esandakoarekin lotu behar

(46) *Euskal-Erriari* atara eta berriki J. A. Lakarrak «XVIII. mendeko zenbait bilantziko berri» ASJU, 1982) argitara emandako Peñafloredaren bilantzikoen kopistak farregarri egin bide zuten bere lana, eta puntu honi dagokionez ere Muniberen ohituren kontra agertzen zaizkigu hitzak: *echian*, *biar*, *ilunpian* e.a.

da. Berorikako tratua ere badugu. Pluralean *oriek* aldaera dugu: *orien messedeoi* (XXV), *orien messedeoc* (XXV). Singularrean ez: *verrorec* (XXV), *verorren* (XXV). Lehengo errata dela pentsa liteke.

Garaiko gipuzkerazko testuekin alderatuz, Otxoa de Arin da ize-nordain indartuak gehien erabiltzen dituen. Hona 8. orriko Salvean ageri direnak: *gueurea*, *Ceurorren*, *Ceugana*, *geugana*, *ceure*. Horien lekuan Irazutzak eta Mendiburuk *gurea*, *zure*, *gugana*. Larramendik ere aipatzen ditu indartuak: *Arteko* 365.ean *nic*, *neuc*, *neurc* datoz.

Erakusleetan (*h*)*au*, (*h*)*ori* ez ditut aurkitu, gero esango dugun arrazoiagatik, eta *aura* (I, IV) delakoa aipatu dugu. Hauen pluralei dagokienez 1. pertsonarena *auéc* (XXVI) (baina *avec* 6 *Gabon* *Sarietan*). 2. arenean, genitibozko *orien* (XXV), 3. arenean *aiec* (XIII) (Otxoak *aec* 7, Irazutzak ere bai 2). Adlatiboan *onara* (II) dugu, ez gaur onartutako *hona* ez *honera* zabaldua. Eta Larramendik ere *onará*, *orrará* dakar *Artearen* 328.ean. 3.erako berriz *araco* (XXVI). Inesiboan *onetan* dugu, Otxoak bezalaxe (viii), eta *orretan* (X). Nolako galderari erantzuteko *onelaco* (XIX), *orrelacoric* (XV) eta *à la co* (II).

Galdetzaileei dagokienez, lehen ere ikusi ditugu *nun-non* zalantzak. Antzekoa baina esanguratsuagoa apika dugu beste zera hau: *cerc* (II), *noc* (XIX). Azken hau bizkaieraranzko isuriagatik edo bertako ahoskatzegatik den ez dakit; nik bigarren aukeraren alde egingo nuke apostu. Baliteke lehena nolabaiteko forma kultoa izatea ere ⁴⁷.

Artikuluak dugu azkenik. Ezaguna da garai batean hiru artikuluak *-au -ori -a* erabiltzen zirela euskaraz, edo Euskal Herri gehientsuenean, eta gaur euskalki gehienetan galduak direnez zenbaitek «bizkaieratzat» ematen du hori. Adibide ugari Beriainenean aurki daiteke, besteak beste. Peñafloredak ere baditu batzuk: *ciquiñori* (II), *andiau* (XXIII), *gaistori* (XXVI). Hauen funtzio edo distribuzioaz esan dezagun *-au* duena 1. pertsonari buruz hitz egitean agertzen dela, eta beste biak bokati-boan; *gossariori* (XIV) ere badugu eta ez da noski bokati-boa, baina aurretik *zuben* posesi-boa darama. Forma hauei deiktikoak deitzen diete semantistek beren egiteko nagusiari begiratu, eta berezko lekua elkarriketan dute jakina, komunikazio era standardean. Horregatik beharbada, dotrinetan horren erraz egokitzen ez direlako hain zuzen, eta ekialderagokoak direlako, garaiko idazleengan urriak dira hauen agerpenak, salbuespenak salbuespen: Otxoak badu *munduonetan* (11) bat, adibidez.

6. Aditza

Saia gaitzen lehenik aditz taulak osatzen.

NOR (orain): *naiz* (VII), *aiz* (XXXII), *da* (VII), *guera* (VI), *dira* (VIII).

(47) Areago hizkera bergarar edo bizkaieradunaren susmoa egia balitz.

NOR-NORK (orain): *dut* (I), *det* (I), *dec* (X), *du* (VII), *dezu* (XXXIII), *dezute* (XIV), *dute* (IV); pluralari dagokionez *ditut* (XXVII), *dituen* (XXVII); bestelako pertsonekin *aut* (II), *nau* (XIX), *nauten* (XIX), *abea* (XXXV) (=haute).

NOR-NORI (orain): *zat* (I), *zaizute* (XIII).

NOR-NORI-NORK (orain): *diat* (II), *didac* (II), *digu* (XXV), *didate* (XXIII), *diote* (XXIII), *didazu* (XXVI), *dietela* (XXV) (=diela); eta objektu pluralarekin *distate* (XXIII).

Lehenaldian *induan* (II) eta *baciran* (X) besterik ez dugu.

Aditz sintetikoetan forma trinko hauek ditugu, agintera esanahiezkoak gerorako utzita: *nago* (XIX), *dago* (II), *zaudete* (IX), *engoan* (II), *dia* (IV), *dijoan* (XIII), *bagoaz* (VIII), *gatoz* (XXV), *zatosquigu* (XXVI), *banabil* (VII), *naucac* (I), *dauca* (XVI), *daucat* (XXV), *dauzcat* (XXVI), *dauscat* (XIX), *eztaquit* (XIX), *dacusgun* (XVI), *dacustan* (XIX), (subjuntibo esanahiaz azken hau), *diozu* (XXXIII) (*esan aditza*).

Baldintza eta ondorio hipotetikoan sailean, *banu*, *nuke* eta antzekoetan, hauxe dugu: *ecussico banuque* (XV) (bere ondorioa *da da*), *nayco nuque* (XV), *bearguinduzque* (XXV) (=genituzke), *legoquean* (XXVI), *lizaquean* (XXXI) (bi hauen *-n*, esaldi esklamatiboetan egoteari zor zaio).

Indikatiboan utzita, ikus ditzagun potentzial, subjuntibo eta agintarak: *ecin ingura leique* (VII), *biurtu zaitezque* (XXV), *jargaitecen* (XIII), *egon ditezela* (XXV), *ecussi dezagun* (XXXV), *ecarri dezaiodan* (XXV), *bedincazaitzala* (XXVI), *azala* (I), *barcatu ezate* (XXVII), *dezadan* (I), *dedin* (VI), *zaitza* (XXXIII), *goacen* (II), *nazan* (II), *saraquit* (I), *ator* (II), *betoz* (VIII), *atozte* (XIV), *zato* (XIV), *atozque* (XXV), *Ychoc* (XXXII), *eguitac* (III), *biezazu* (XXV), *eguiozu* (XXXIII), *beza* (XIII), *bitez* (XXXV), *nadiñean* (XXIII).

Hi pertsona zuzenean sartzen den adizkiez gain badira forma alokutiboak: *Eztiat* (II), *ez dec* (XXIII), *die* (XXVI) (=«diate, ditek»).

Aditz zerrenda luzesko hau egin ondoren hel diezaiegun alderdirik aipagarrienei:

Ukan aditzean biziki interesgarria da *dut/det* bikotea. Estatistikak ezertarako balio badu, eta balio du ene ustez, sei aldiz ageri da *det*, zortzi bider *dut*. Bat agertzen denean, hurrengoetan ere hori bera agertzeko joera haundia dago. Ugariago da bestalde *det* adizkia beste hitz gramatikalki bati loturik agertuz gero: *ecindet* (I), *badet* (VII). *-na* edo *-la* erlazio hizkiei loturik azaltzekotan, ordea, *dut* darabil beti: *dudana* (VII), *dudala* (XIX), *dudan* (XXV). Zer esan nahi du honek? Itxura denez, erlazio hizkia ezartzean hausnarketa une bat egin ohi du, pentsatzeko gelditu da, eta forma ikasia hautatu du. Garaiko idazleen artean, uste

dut Mendiburu zela —hegoaldean jakina— *dut* ohi zerabilen bakarra (JBD).

Lehen pertsona bezain inportante edo inportanteago da 3.a. Peñafloreak *du* eta *dute* idazten du beti, salbuespenik eta zalantzarik gabe. Hau da, bere hizkeran ez bezala. Baina ez dezagula pentsa *deu* eta *deve* —hola datoz maiz aski GSn— Azkoitiko txokokeriak direnik, are gutxiago «bizkaierazko» aditzak: Otxoa de Arinek horrelako aditzak dakartza beti: *deb* 10, *ceban* (azala); Larramendik ere *Artean devaná* (391) dakar (zeresanik ez, Azkoitiko Sermoian *deve/cevan* darabil beti, eta ezinbestean entzuleek zuzen konprenituko bazioten); are Irazuztak ere: *deban* 9, *ceban* 9, nahiz 3. argitalpenean, 1784koan, literatur gipuzkerarantz eman beharreko urratsak nonbait, horietako zenbait aldatu zioten: *debela* 20 *dutela*.

dezute forma pleonasma baten bidez sortua dukegu, gipuzkeraz lehen bezala orain erabilia. *Gabon Sarietan dezuenorzaz* 6 daukagu. Bitxiago suerta daiteke *abea*, baina ez dago horren bakarrik: Otxoak ere *debea* 21 (=dute), *cebeã* 31 (=zuten) dakar, eta gaur egun ere Goierrin beste hainbat lekutan bezala *daukea* (=daukate), *zeukean* (=zeukaten) esan ohi da.

NOR-NORIdun flexioak horren urri izanda ere, *zat/zai-* alternantzia horrek garbi adierazten digu gipuzkeraren mendebaldean gaudela.

NOR-NORI-NORK flexioek ez dute ia ezer apartekorik, ez bada *dietela* delakoa. Arras ezaguna da euskara batuzko *die diote* izan dela garai eta euskalki desberdinetako idazle askorentzat. Hemengo hau bereizi nahian sortutako flexioa izan liteke beharbada. Plural hori, *distate*, ez da bat ere harritzekoa, mendearen bukaera arte edo hurrenaren hasiera arte ez baitziren finkatu horretarako arauak (ikus *Artea*); tamalgaria da plural gehiago ez izatea, baina dugun horretaz azpimarratu behar ez duela *-rau-* erroa erabiltzen, honetan Otxoa eta abarrak baino «moderno» eta «gipuzkoarrago» delari ⁴⁷ bis. Esan behar dugu halaber, ez duela *-g-dun* flexiorik erabili; Otxoa de Arinek *cigon* 14, eta baita Larramendik ere Azkoitiko Sermoian. Honetan ere beraz, aldaketa nabarmena suertatu da, fonetika hutsezko aldaketa besterik ez bada ere.

Lehenaldiko aditzik ia bat ere ez izatearen arrazoia euskal zatien zernolakoan datza: elkarrizketa besterik ez dugunez, bidezkoa da orainaldikoak nagusi izatea. Adibide txiki horien bitartez ikus dezakegu *-an* bukaeraz egiten dituela adizkiok, espero zitekeen bezala.

Trinkoetan berriz, IV.eko *dia* da aipagarriena. *Joan* aditzaren 3. pertsonari dagokio hori. GSn ugariago ditugu holakoak: *diazela* 21, *diala* 27, *diaz* 33. Otxoarenean ere bada bat edo beste. Lekuko ezaugarritzat har genezake hau, Larramendik horrelaxe baitarabil *joan* aditza Azkoitiko Sermoian. Hala ere, kontutan hartu behar *dijoan* ere badugula. *dauscat/dauzcat* bezalako bikoteak lehen ere ikusi ditugu eta bere ahoskera eta arau ikasiaren arteko tirabirari egotzi dizkiegu.

(47 bis) Cf. 6. oharrean aipatu lana.

Baldintzazkoetan, protasi eta apodosiaren arteko gaizki joste horrez gainera, *banuque* azpimarratu behar genuke, ohitura honen zahartasunaren lekuko. *Legoquean*, *lizaquean* eta horietan ere -a- da loturazko bokalea.

Subjuntibera, ahalera eta aginteraren eremuan sartuz, lehen mementuan ikus dezakegu NOR aditzek *EDIN dutela laguntzaile eta NOR-NORK aditzek *EZAN; NOR-NORIrrik ere bada. NOR-NORI-NORK era-koetara igaroz, EGIN espero genezake laguntzaile gisa eta halaxe dugu aginduetan: *eguiſtac*, *eguiſtozu* baina bestelakoetan *EZAN: *dezaiedan*, *biezagu*⁴⁸.

NOR-NORK aditzen subjuntiboak *EZANenak ditugu beti: *dezadan*, *dezagun*. Tamalez ez dugu potentzialik *daiket* erakoak erabiltzen dituen ikusteko. GSn ordea badugu *pagaguitzaqueala* 4 bat gutxienez⁴⁹. Badi-rudi beraz *EZAN erabiltzeko joera zuela. Irazuztak gutxi gora behera, berdin jokatzen du: *esan eguidazu* 11, *goza dezagun* 2. Otxoak ordea gehiago darabil EGIN: *daigula* 3, *ditzagula* 3, *dezagula* 3 —azken hau nagusi—, *ceguian* 11, *ditçaque* 23, *daique* 24. Peñafiorida gertuago bide zegoen hizkera aldetik Otxoarengandik Irazuztarengandik baino; beraz hemen ere nahita eta jakinaren gainean egindako hautapena dugu.

Bada nabarmentzeko besterik ere: ugari dira 3. pertsonaren *b-* hizkiaz egindakoak, berorikako tratamenduagatik hain zuzen, bai singularrean bai pluralean: *beza*, *betoz*. Baina bada nolabaiteko hapaxa osatu duen adizkia ere, *ezate* hain zuzen, *ezazue* eta *bezateren* arteko nahas-menduan sortua nonbait.

Ikusgarriagoa da geroaldiko agintera delakoa: *atozque* (XXV) (horreren aurrean: *ator*, *atozte*, *zato*). Agi danez uste baino hedatuagoa zen behiala forma hau, ez bakarrik ekialdean eta bizkaieraz (esan behar da Añibarrok *Escu-liburuaren* 2. argitalpenean sartzen duela, *Sartaurrean* bertan oharterazten duenez⁵⁰. Mendiburuk ere erabiltzen zituen (*Idazl. Argit.* LXX).

Ugariak dira aditz trinko batzuren agerpenak. Bat edo beste gainera, gaur erabiltzen ez dena, adibidez *Ychoc*, itxoin aditzaren tokako agindua.

Berezia dugu halaber *zaitza* adizkia; bi aldiz agertzen zaigu segidan:

Erruqui zaitza
bigundu zaitza
nere negarrac

Argi dago *zaitzalaren* orde z dagoela hor *zaitza*, agindu kutsuagatik edo *-la* gabe, nahiz ez den zuzenegia.

(48) *Biezagu* aginterazkotzat eman genezake gaur egun, baina aski frogatua da hizkuntzalaritzan 2. pertsonari dagozkion adizkiak direla soilik benetako agindu. Gainerakoak subjuntibotik sortutakoak ditugu.

(49) *Esan* aditzaren ahalerazko forma dugu *desaquezu* 27. Ohizkoagoak ziren, *diot*, *diozu* sailekoez gain, *erausi* edo *erasan* errondunak: Larramendik Mendibururi egindako gutunean: *eztarauſquiela*, *darasatén*. *Esan* erroak alabaina, badu agerpenik; cf. *Bertso bizkaitarak* 1. *besa*, 24 eta 34 *desadan*, eta beste zenbait. (Cf. J. Lakarraren edizioa, ASJU XVIII-2 1948).

(50) Honetaz ikus bedi B. Urgell op. cit. 4.2.9.

VII.eko *leique* horrek ere, gaur horren zabaldua den adizkiaren zahartasunaren zantzua ematen digu; *ecin ingura leique* horretan bestalde, ezeko esaldi potentzialen ohizko ordena dakusagu, orduan ohizkoa zena alegia: *ezin (edo ez) + aditza + laguntzailea*.

XXIII.eko *aguertu nadiñean* hori ere, sail honetan sartu behar formagatik besterik ez bada ere, esanahiez denborazko menpeko perpausa osatzen baitu. Oso tartean behin bada ere, aditz sail hori bizi zela erakusten digu.

Subjuntiboen familiako adizkiekin bukatzeko aditz erroa aipatu behar. Munibek gehienetan partizipioa darabil: *utzi nazan, biurtu zaitzque, barcatu ezate, banatu ez dedin, ezarri eguistac, aguindu biezagu, barcatu eguiezu, ecussi dezagun, ecarri dezaiodan, bigundu zaitza*. Baina beste batzutan aditz erroa, infinitiboa, soilik: *jargaitecen, bedincazaitzala, saraqit, escarmenta bitez, veguira beza, ezin ingura leique. Egon, edan, erruqui* eta antzeko aditzak ezin ditugu noski batean ez bestean sar.

Esan dezagun, markagarri iruditzen baitzaigu, aditz erroa darabilenean laguntzaileari lotuta idazteko joera nabari daitekeela, beti betetzen ez badu ere. Honek zera pentsatzeko bidea ematen digu, alegia, aditz erroa darabilten horiek nolabait fosilizatu samar edo zeudela, esan nahi baita, maiz asko errepikatzen diren esaera edo esamoldeak izanik horrela geratu direla, nahiz eta hizkuntzaren joera partizipioak erabiltzea izan. Mendebaldeko gaur egungo hiztunen hainbat usuario argitzeko ere balio digu maiztasunaren argumentuak: adibidez, *altxa, pentsa, laga* eta horrelako aditzekin besterik ez dugu aditz erroa erabiltzen, hots, aginduetan gehienik erabiltzen direnetakoekin. Ez da argumentu biribila halere, zeren *jarri* bezain sarri ager liteke *ezarri*, eta batak ez bezalako jokatibea du besteak. Esan behar baita ere arrazoi berberagatik, ugariago dela aditz erroa agindu kutsuko esaldietan bestelakoetan baino, eta GSn eta jokaera hori dugu: *escazaiogun 16, governatu ditzan 30*. Mendebaldeko mende hartako idazle gehienek edo guztiek partizipioa erabiltzen zuten gehienbat⁵¹, Mendiburuk ezik; honen dotrinan: *barcazaitzigu 11, libragaitzazu 11, errege ezazu 11, salvatzaitzala 13, biur-itzazu 13* (*libra* hori orokorra zen, eta da, baina ez besteak; ohartu halaber, NOR-NORI-NORKen ere *EZAN darabilela). Honen arrazoia Mendibururen jatorri eta hizkeran aurkitu behar noski.

Esaldi konpletiboetan, erlatiboetan eta abarretan, *-e-* da maizenik loturazko bokalea: *duenak (XXV), duen (XXV), duenean (XXV) dituen (XXVII), dela (XXXV), direnac (XXXV)*; baina badira bestelakoak ere: *dagoana (XI), naizan (XIX), gauzadan (XXV), legoquean (XXVI), lizaquean (XXXII)*. Zalantza hauek esanguratsuak dira oso: *-e-* asko erabiltzen du, eta sarritan berezkoak, eguneroko hizkerakoak alegia, ez zituen formekin: esan nahi baita *du* adizkiari elkarketa bokalea ezartzekotan *-e-* ezartzen diola dudarik gabe. Gogora bedi *dudan, dudana,*

(51) Larramendik adibidez, Mendibururi egindako gutunean: *Etzaitela zu malmeti, baina geroxeago Etzaitatela tóntotzarren eräusiac ozpindú, ta icaratú.*

dudala haiei buruz esana. Antzeko fenomenea dugu hemen: forma ikasia, jantzia (*du*) idaztean, horrek dakarren erreparatzea dela bide, *-e* dun forma aukeratu ohi du. Berez, jarioan beste zerbaiti loturik ateratzen zaizkion adizkietan bestelako jokabidea du: *gauzadan*. Dena dela, Peñafiorida erabateko homogeneitate eta sistematizazioetatik urrun samar da oraindik. Lehengoan ondoan *estubenac* (VII), *eztubenic* (XXXV) ditugu. Antzeko zeredozer gertatzen zaigu GSn: hasiera batean *deu* eta *deve* adizkiekin batera *nituan* 5, *cirala* 5, *diran* 6, *diranac* 6 bezalakoak ditugu, *-a* loturazko bokalezat harturik alegia⁵², geroxeago ordea, Azkoitiko hizkerari nolabaiteko ukoa eginez *estute* 11, *badu* 14, *ezdu* 14 idazten du, eta horiekin batera *dela* 16, *dena* 16, *duela* 24. Badirudi beraz bigarren eredu hau hobetzat edo zuela Munibek. Erreflexuen eragina ere soma daiteke hor, zenbait aditz elkarren ondoan datozenean denekin berdin jokatzeko baitu. Gipuzkeraz, jakina denez, *-a* izan ohi da loturazkoa, eta garaikoei erreparatuz gauza bera dugu: Irazutzak nahiz Otxoak beti *-a*; Larramendik eta Kardaberatzek badute *-e* bat edo beste ere, baina Mendiburu da honetan ere lehiati eta tinkoena.

7. Sintaxiari buruzko oharren bat

Luze joko liguke beharbada joskeraren azterketa zehatz eta sakona egiteak, eta ez dut uste bestalde ezer nabarmentzekorik edo apartekorik eskeiniko ligukeenik. Horregatik hain zuzen, interesgarri edo bitxi diratekeen zenbait alderdi aipatu besterik ez dugu egingo.

Ezezko perpausei dagokienez aditz nagusi, laguntzaile eta juntagai-luen hurrenkera ez da ohizkoa —ohizko diodanean gaur egun darabilguna eta ustez orduan ere euskaldunek zerabiltena esan nahi dut—; hau da, *ez* + *Lag* + *Aditz Nagusia* egin beharrean *Ad.Nag.* + *ez* + *Lag.* idazten du: *eguingo ez dec* (II), *eguingo ez dute* (IV), *aguiari ez tira* (XI). Joe-ra hori, ezaguna denez, zaharra da oso (cf. Donemiliagakoak, T.A.V. 2.2.5) eta guri honako honetan dagokigunez, gipuzkeraz bide luzea egin du: hasi Kardaberatz eta Mendibururenetatik —azken honek ez beti—, segi Lardizabalekin eta I. Lopez Mendizabal arte⁵³, geroztikorik izan ez bada. Ez dirudi hori inoiz herriaren usuario izan denik; Munibek berak ere ez du *Gabon Sarietan* betetzen: *ez deve (...)* *mereci* 6, *ez dizuet ezer ijildu nai* 6, *estute inun aurquitu* 11. Literatura aurreko edo diren egileei begiratuz Irazutzak erabilera «jatorra» du: *Ez diazadala ori galdetu* 20, *Ez deguigula utci* 24, eta Otxoak ordea ikasia, jaso, makurra edo dena delakoa erabilera horretan bederen: *eutzi ez gaitzatzula* 1, *inor il ez dezagula* 4, *jaso ez dezagula* 4, *ohostu ez dezagula* 4, *deseatu ez dezagula* 5; hala ere beste batzutan bestela: *ez da salvatcen* 41, *ez da aumentatcen* 48, *ez da guelditcen* 47. Honetan ere beste zera askotan bezalaxe makina bat ustekabe eskeintzen digu Ordiziako kapellauak. Zer dela eta erabilera

(52) Baita ere *dituen* (=dituzten) 6. Beraz, hor *a/e* bikoteak singular/plural bereizketarako balio dio.

(53) Ikus Mitxelena, «Miscelánea filológica vasca» in *FLV* 1978-79.

horren ugaltasuna? Zein du jatorria? Galdera hauek ez dira erraz erantzuten, baina badirudi garai batean idazten hasten zen edonori uste baino errazago ateratzen edo isurtzen zitzaizkiola horrelako egiturak.

Ez partikularekin hasi garenez, egin dezagun aurrera beste batekin, *al* hitzarekin hain zuzen. Hitz horrek —ortografiaren gorabeherak alde batera utzita— balio ugari ditu guretzat. Bat, bai-ala-ezko galderetan gipuzkeraz erabiltzen dena, eta hizkuntzaren historian berriena, antza; holakorik ez dakar Munibek⁵⁴. Beste bat, ahalera adieraztekoa; ez dut horrelakorik ere kausitu hemen, baina kasualitateari zor zaio apika hori. Hirugarrena perpaus desideratiboetako dugu. Honen adibiderik badugu:

Chiquicho, aurpeguiera ohea eguingo aldidazu
zure laguncho orrec baño (XXVI)

Laugarrena Villasantek dubitatibo deritzana da; izen egokiagoren bat ere asma liteke agian. Literaturan urriak dira oso honen agerpenak⁵⁵; eta egungo euskaraz ez dakit inon bizirik dirauenentz. Zahartasuna ordea ezin uka dakiok, 1443.ekoa baitu lehen agerpena (T.A.V. 3.1.6) Balio honekin ere badarabil Peñafloridak:

Secula ez alda ecussi iñun onelaco conturic (XIX)

Esanahiaz inolako zalantzarik balego, hona zer dioen itzulpenak:
Jamàs se havrà visto cosa igual.

Partikulekin bukatzeko komenta markatu *ohi* ohiturazkoak hemen duen agerpen bitxi eta are harrigarri bat. Matxalenek bere senar zapatariaren mutilei hamaiketarako deia egiten die:

ea, ea zato/ zuben gossariori/ otzten oydago (XIV)

Axularren erara —ez hari jarraiki— egindako *otzten* etimologismoa alde batera utzita, begien bistakoa da *oy*- hori ez dela ohiturazkoa; itzulpenak halaxe dio: *Vamos que vuestro almuerzo se està enfriando*. Bizkaierazko *ei*-ren aldakuntza okerra ere ezin liteke izan. Ez dakit inon beste horrelakorik aurki daitekeen.

Partikulak utzi eta deklinabide kasuetan ageri diren bereizgarriak izango ditugu hizpide. Partitibo deritzana dugu aipagarriena. Hona hemen esaldi hau:

secula guizon viciric ez dauca nasqui ecussiric (XVII)

Guizon viciric eduki aditzaren sujetua da hor, gero baitator objektua: *ain gauza farragarriric*; mugagabeen NOR eta NORK nahaste hau besterik gabe doinu eta neurriaren beharrei egotz dakieke, baina erro sakonagoak ditu. Mitxelenak «ergativo indefinido en oración universalmen-

(54) Ubillosek ere ez hogei urte beranduago. Hala ere, Kardaberatzek (*Eusqueraren...* 38.a) *Cer diezu? Gaitzac eraguin aldizu?* Ez dakit hori erretolikazko galdeen artean sar litekeen. Adibide bakarrekin ere ezin aterako dugu ondorio orokorrik. Dena den, bego hor.

(55) *Bertso bizkaitarrak 10 uste al dosu*; eta *Gabonetako ikuskizuna* 123. lerroan *Ez al nok aditu*.

te negativa» deritzana⁵⁶ ugaria da Leizarragarenetan, eta baditu Axularrek ere: «*Ez sainduc, ez Aingueruc (...) eguinen du otoitz*»⁵⁷. Gerrogo ordea inolako edo antzekoren bat jarri beharko genuke aurretik. Baliteke Muniberen garaian oraindik, oso bitxi izan arren *gizon bizik* bezalako formarik posible izatea, eta bitxi izate horrek, homofoniarekin batera, eragin zukeen forma ezagunago baten itxurara makurtzea.

Partitiboarekin segituz, *mirari orrelacoric* (XV) dugu. Aski bitxia eta errimak eragina ziur aski (*andiagoric* da hurrengo puntua).

Deklinabideko kasu honekin bukatzeko aipa dezagun beste au: *bearrican asco* (XIV). Hor *asco* hitzak «nahikoa» esanahia du, guztiz arrunta garai hartan. (Cf. Otxoa: *bastante, edo asco dan adimbat* viii, *suficiente dana, edo asco dan adina* viii).

Deklinabideaz ari garela, oso polita dugu, euskara jatorraren antologietan ateratzeko modukoa, honako hau: *Ez du Donostia Bayonetan aurquituco* (XXV); plurala, noski, ez dagokio Baionari oilik, bi izenen multzoari baino.

XIX.ean, galdera gisa *Noiz azquero* dugu. Lehen aipatutako *barcatu asquero* eta antzekoetatik analogiaz sortua izan liteke hau.

Instrumentala deritzan kasuan badugu agerpen aipagarria, eta formari baino esanahiari dagokionez aipagarri:

eta horrez/ chit nequez,/ vici guera echean. (VII)

Itzulpena hau da: *y sin embargo lo passamos en casa con mucho trabajo*. Egia esan, euskal testua bakar bakarrik hartuz gero haintzat, ez legoke inolako zailtasunik *orrez* horri *horren bidez* esanahia egokitzeko. Hutsa itzulpenean ote dago? Ez dirudi horren erraxa denik halakorik gertatzea. Baina *orrez* horren adiera hori ere arraroegia egiten zait.

Akats eritzi dezakegunik ere bada. II.ean *Cerc? Ibillatcera* dugu, baina hor neurriak eta errimak badute zerikusirik. Bada zailago egiten zaigun kasu bat:

Ona nun duen iñon ecussi baduta lienzo preciatua: Veguira (XXV)

Errata itxura osoa du *baduta* horrek; baina, nola zuzendu? Erraxena *badute* irakurtzea litzateke, baina singularra behar luke (*duen* hori bietara irakur badaiteke ere, aurreko lerroan *Jauna ez digu ecer erosten?* dugu eta horrek ez du dutetarako tarterik uzten). Beste errata argiago batzuk ere badira: aurreraxeago *nai babu* (XXV) dugu, *nai badu*-ren ordez.

Sintaxiaz ari garenez esan dezagun badela *ain* hitzaz hasten den perpausik; kasu honetan konparatiboa dugu:

ain gauza farragarriric (...) nola guc dacusgun gaur (XVI)

Holako ugari ditu Axularrek (-n barik *bait*-erabiliz jakina) eta beste hainbatek (Lizarraga Elkanokoak e.a.) Munibek berak, badu perpaus

(56) «Miscelánea Filológica vasca. I» FLV 1978.

(57) Baiezko perpausetan ere bazen holakorik, cf. *Herric bere legue exec bere astura* (RIEV 26 (1935) 232.or.).

korrelatibo mordoxka bat GSn; ikus ditzagun orain, zeredozer eranste-ko gero:

- 1.—aĩn da poz nere gogoa cein da ezdaquit cer eguin 17
- 2.—Evangelioco passarte onetatic, ta beste toqui ascotatic nun J. C. gurea(c) vere burua Arzaizat izendatzenduen... 21
- 3.—(aíncina guenguian)... Ta ain maite art-aldea izango dezula nonta azquenec vicitza castaco zaitzula 26
- 4.—ain dago mudatua ez dirudi lena 32

Esaldi hauei begira, badirudi joera orokorra *-n* hori ez jartzekoa dela, *ain* azaltzen denetan behinipehin. Erlatibo ez murrizgarria dugun 2. perpausean jarri du baina *nun* dugu hor. Besteetan, 1. eta 4.etan ez dakar ezer, eta 3.ean *-la*, behar ez duen lekuan, errimarako egoki bazaio ere. Agian lehen eta laugarrenean apodosia ezezkoa izateak baduke zerikusirik. Ez dakigu arau esturik ezean harat-hunat zebilen, edo arrotz samarra egiten zaion Peñafloidari. Larramendik berak ere *non eta Jesús en ballerá sântuac jasó dituzún* idatzi zuen Mendibururi egin gutu-nean, baina *ain...non...deu* ereduco bat dakar *Artearen* 311.ean.

Aipa dezagun azkenik mamirik falta ez zaion beste au

ogui puscachobat/ irabaztecotzat (VII)

Helburuzko esaldia dugu hori, normalki *irabazteco* esango lukeena, baina errima dezan amoreagatik *-cotzat* bihurtua. GSn beste etsenplu bat dugu, eta hau ere neurtitzak nolerebait behartua:

ta ongui eyorri on-bat/ ematecot-zat

Luze ez ezik korapilotsu ere izango litzateke xedezko *-tzat* hauen nondik norakoa zehaztea. Garaiko euskara mintzatuan bizirik egon ezean —eta hori ere litekeena da, oso erraz ez izan arren— Larramendi-rengandik hartu bide zuen: *Artearen* 321.ean *etorri-dadintzát* eta *ori eguitecotzat* irakur dezakegu, hau da, forma jokaturia eta jokaturgabea. Villasanteren arabera (*S. de la O. Compuesta* 134-142) ez bata ez bestea erabiltzen zituen Axularrek; forma jokaturgabeaz «meramente redundante» dela diosku Etxeberri Sarakoak erabiltzen zuela esateaz batera; besteaz hainbat adibide dakar: Haranederrena, Duvoisinena eta Añibarrorena. Añibarro izan zen hain zuzen ere, Bizkaiko prosagile klasikoan artean forma hau erabili zuen bakarra nik dakidanez, nahiz ondoren —Otxoluak adibidez— zenbait egile bizkaitarrek marjinalki bada ere erabili duen. Bestela, ez dirudi gipuzkeraz —gipuzkera jasoan nahiz herri xumearenean— horrelakorik zegoenik, Peñafloidako kondeak erabilitako beste hainbat hitz eta esamolde ez zegoen bezalaxe^{57 bis}.

8. Hizkuntz eredua

Puntu hau aurretik aztertu ditugun guztien ondorio dugu, abiapuntuko helburu ere bagenuelako beste arrazoi batzuren artean. Bestalde,

(57 bis) Halere litekeena da arkaismo gisa gordetzea.

aurrekoak irakurri dituenak berekasa atera ditzake ondorioak, inoren laguntzarik gabe. Hala eta guztiz, errepikatze soila izanik ere, zenbait alderdi azpimarratuko ditugu denak ez badira ere.

Peñaflorida noblea dela gogoratu behar genuke lehenik eta behin. Honek guztiz berezi egiten du euskal literaturaren historian —aldera bedi Frantzia *prémier état* delakoak literaturan izan duen eraginarekin—: hegoaldeko lehen idazle laikoa dugu RSen egilea ezezaguna zaigun bitartean; eta Jacques de Béla alde batera utzita euskaraz idatzi duen aitonen seme bakarra —*strictu sensu* jakina, euskaldun guztiok baikara aitonen seme—. Desohizkoa da bere jatorria eta desohizko bere lan honen izaera. RSBAPen teatorako zaletasun haundia bide zegoen hasiera batean eta obra ugari eman zituzten taulagainera, Muniberi zor zaiola neurri handi batean guzti hori. Alabaina hau bide da euskal zati mordoxka bat dituen bakarra. Garai hartako Gipuzkoako jauntxoan artean euskarak bazuen lekurik oraino, baina otseinekin hitz egin eta horrelako funtzio marjinaletarako batipat⁵⁸.

Bestalde, Peñafloridako kondea, bere estatua zela eta, garaiko euskal idazle guztiak ez bezalakoa bada, bere lana ere garaiko euskal lanak ez bezalakoa dugu (erabat gainera harremanik ez bide duen Barrutiarena ahaztuz gero). Nik esango nuke —gehitxo esatea bada ere— obra hau ezin sar daitekeela garai hartako gipuzkeraren berpizkundearen barnean, hein batean honen ondorio bada ere. Zergatik ez? Obraren hizkuntza eta hizkuntz moldeaz gain —eta ezaugarri hauetan bai koka daitekeela besteen ondoan— beste eragile asko ere hartu behar ditugulako kontutan. Eta hauei begiratzuz, bere funtzioa eta zeregina, bere testuinguru kulturala eta bere publikoa oso bestelakoak direlako. Bestalde, itxura denez lan honek —orobat Barrutiarenak— ez zuen inolako eraginik edota jarraitzailerik izan; tradizioaren kontra sortu zen eta ez zuen beste tradizioz piztuerazi saiatu ez zirelako edo nahikoa indar egin ez zutelako. Hartara, XIX.aren bukaerako Donostiako eskolara iritsi arte ez da euskal antzerkirik bermatuko, eta honek —bestelako ezaugarriak izateaz gain— ez du aintzindari haiekiko zorrik izango ezta haien eza-gutzarik ere.

Lan honen apartekotasuna nabarmendu ondoren hobeto ulertuko dugu Peñafloridaren egoera: euskaraz idatzi nahi luke bere obra bat, edo obraren zati bat. Baina nolako euskara erabili? Hor dago koxkaren koxka eta ez dugu jo eta ke zertan jardun tradizioz ezaz. Munibe ez zen gainera gauzak edonola egin zale. Zabarkeria ez dator bat bere izaerarekin: erregelamendua, araua maite du eginbeharrekoak xuxen egoki betetzeko. Eta helburu horrekin Larramendirenetarra jo zuen. Ezinbestean:

(58) Interesgarria da, alde honetatik, RSBApeko kideen gutunketa ikustea. Kondearen eta Ramon Maria semearen arteko gutunak erdaraz daude oso osorik. Bada halere, kondeari egindako gutunetan euskal pasarterik, ingurukoek uler ez zezaten euskaraz jarria ohiz, foruen defentsan Madrilen egindako eginahalen eta lan horren nekean berri ematen diguten gutunetan. Bada zati txiki bat B. Iriarteren gutun batean: *Gure favorecoa degula gauza onetan Erregueren itza*, RIEV 27 343.or. Jph. Ignacio de Sto. Domingo y Echeverriak idatzitako beste bat ere badugu, euskara gehiago duena eta besteak beste nafarren kontra diharduena. Ikus bedi J. URQUIJO, «Carta bilingüe al Conde de Peñaflorida», RIEV 16 (1925), 551.or. Larramendiren hiztegian ere bada elkarriketa xeblebre bat hitzaurreko IVj orrian.

bai teatro lanetarako bai GSrako. Beraz, Aita Manuelen kume dugu hau ere, kume haundiki eta zeharkakoa baina azken finean kume. Zertan antzeman daitekeen eragin hau argi geratu da hainbat xehetasunetan, nere ustez. Ezin konta ahala dira hizkuntz eredu finkorik ez duen eta duen edo izan nahi lukeenaren arteko alde eta diferentziak. Aipagarriena: etxe-ko, txokoko hizkuntzaren bereizgarriak alde batera uztea. Honetan harri-erria da Munibe: adizetan zeharo baztertzen ditu Azkoitialeko forma bereziak, gipuzkerazko orokorren alde; batzutan (cf. *dut*) are ikuspegi zabalagoa zuen, gipuzkera osatuaren igarle bailitzan. *dut* horretan bezala *-e* loturazkoan eta beste hainbat ezaugarritan Mendibururen eragina soma daiteke. Ezin ukatuzkoa iruditzen zait Oiartzuarraren kutsua, eta 1747an argitara emandako *Jesusen Biotzaren Devocioa* irakurria zuela pentsa liteke. Kardaberatzen errainurik ez dut somatu ordea, baina ezin eman dezakegu hau frogatutzat.

Txokokeriak uztea bezain adierazgarria da zalantzen eta hitz bakar-raren bi formatako bikoteen ugaritasuna: lehen ere aipatu ditugu zenbait: *iñun/iñon*, *ete/ote* e.a. GSn ere badira *elcar/alcar* eta antzekoak. Hauekin batera adizetan ere bada hainbat eta hainbat duda, eta gutxiago izanik ere ez dira falta grafian, deklinabidean, lexikoan, joskeran. Zalan-tza hauek adierazten digute eredu nahi zuela, baina eredu hori ez zela artean nahi bezain umatu eta biribildua, ez zegoela oraindik finkatuta.

BIBLIOGRAFIA

- AZKUE, R. M., *Diccionario Vasco-Español-Francés*, Euskaltzaindia, Bilbao 1984.
 IRAZUZTA, J., *Doctrina Christiana*, Pamplona 1739 (eta. 3. edizioa 1784koa).
 LARRAMENDI, M., *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*, Salamanca 1729 (facsimila Hordago 1979); laburduraz *Artea*.
 ———, *Diccionario Trilingüe*, Donostia 1745 (facsimila 1985); laburtuz *Hiztegia* (edo *Hiztegi Hirukoitza*).
 MUNIBE, X. M., *El borracho burlado*, 1764, Facsimila RIEV I-III; laburtuz *BB*.
 ———, *Gavon-Sariac*, Azkoitia 1762; laburtuz *GS*.
 OCHOA DE ARIN, J., *Doctrina christianaren explicacioa*, Donostia 1713.